

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
Vári Albert: Vallás és kultúra	53
Zoltán Sándor: Az úrvacsora (I. közlemény) —	59
Dr. Gyulai Zoltán: Laotse bölceleti gondolatai... ..	69
Pályázati hirdetés	76
Dr. F-a: Főgondnoki lemondás	77
Dr. Boros György: Agh István püspök élete tekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára. (II. közlemény)	81
P. Szentmártoni Kálmán: Jakab Elek	85
Vári Albert: Péter Sándor (nekrológ)	89
T. Gy. dr.: Lázadás a civilizáció ellen... ..	91
Dr. Zoványi Jenő: Megjegyzések Herepei Jánosnak Szenczi Molnár Albert halála idejéről szóló cikkére	93
Irodalom... ..	95
Különfélék	96

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni, azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelbiztoskezelőnél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Vallás és kultúra.

Két olyan szó, melyhez a közhasználatban különböző fogalmat szoktak fűzni. Valláson sokan a vallás külső formáját értik: a dogmát, a szertartást és istentiszteletet. Szóval a vallás emberi oldalát. Azonban van a vallásnak egy sokkal mélyebb értelmezése. Eme külső formák alatt van a vallás lelke. Amint a test lélek nélkül halott, úgy a vallás belső tartalom nélkül üres képmutatás. A vallás lényege a hit, amely Isten ajándéka. A hit ad életet és tartalmat minden vallási cselekedetnek. Ez a vallás isteni oldala. Sokan azt mondják, hogy a hit akkor lesz vallássá, amikor szóban, írásban vagy cselekedetben kifejezésre jut. Azonban a legáhtosabb külső cselekedetet, a legkenetesebb beszédet, a legköltőbb írást sem mondhatjuk vallásnak, ha hiányzik belőle a hit. Ellenben a hit, mely láthatatlan kapocs Isten és ember között; a hit, amely erőt és vigaszt ad a gyarló embernek; a hit, amely a látható világon túl egy szép, eszményi világ ajtait nyitja meg előttünk: vallás még akkor is, ha külsőleg nem jut kifejezésre s csupán a lelket irányítja, vigasztalja és emeli titkos hatalmával. Igaz, hogy a hit (fides) és a vallás (religio) két egymástól különböző szóban jut kifejezésre, de az utóbbinak az előbbi adja lényegét, tartalmát és jelentőségét. Nem az a vallásos ember, aki szokásból a templomba jár, a vallási szertartásokban hagyományyszerűleg részt vesz, szép szónoklatokban dicsőíti a vallás áldásait, hanem az, aki a hit erejével e földről az égbe tud emelkedni s aki a mindennek Istenét saját lelkében hordozza. Azonban nehogy valaki ebből azt a következtetést vonja, hogy a vallás emberi oldala üres formáság és felesleges külsőség. A szeretet is csak akkor igazi szeretet, ha külső cselekedetekben is megnyilatkozik. A hit is akkor tölti be Istentől adott hivatását, ha megfelelő tettekben teszen bizonyosságot magáról. Isten gyermekei vagyunk, de emberi életet kell élnünk. E világhoz vagyunk láncolva s világi úton kell járnunk. A hit magunkba zárva csak olyan, mint a néma

gyermek. A hit, amely hiszen Istenben, Isten tiszteletére vágyik s boldog, ha eme szomjuságát külső cselekedettel is kifejezésre juttatja. Így egyesül a vallás isteni és emberi oldala az istentiszteletben. Az ilyen istentiszteletben válik valóvá ama jézusi kíváncsóság, hogy Istent „lélekben és igazságban“ kell imádni.

A kultúrát is sokan külsőségekben keresik s összetévesztik a civilizációval. Pedig civilizáció és kultúra nem egyet jelent. Az egyik a test, a másik a lélek. Az egyik a forma, a másik a lényeg. Az egyik az eszköz, a másik a cél. Szabályos utcák, járható utak, művészi épületek, fejlett intézmények jelei a civilizációnak. Igaz, hogy van gazdasági kultúra is, de kultúrán mégis általában a lelki műveltséget értjük, amelynek fokmérője az emberi szellem fejlettsége s azok a kulturkincsek, melyeket az emberi lélek teremteni tud. Bármennyire különbözik a kettő egymástól, mégsem idegenek egyik a másikra nézve. Nincsen igaza Rousseau-nak, amikor a civilizáció ellen lázadott s sürgette a természethez való visszatérést. Fejlett civilizációban sokkal kedvezőbb talaja van a kultúrának, mint a puszta természetben. A valódi kultúra megfelelő civilizációt tételez fel. Így kultúra és civilizáció, ha nem is jelent egyet, de végső eredményben gyakorlatilag egybe olvadnak. Hamis úton jár az a civilizáció, mely a kultúrjavakat figyelmen kívül hagyja vagy azokkal szembe helyezkedik.

Ha már most az ilyen értelemben vett vallás és kultúra viszonyát vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy ez a kettő szintén elváhatlan kapcsolatban van egymással. Amíg mind a kettő, megmarad a maga hivatása körében, amíg nem keresztezik egymás útjait: addig mint hűséges fegyvertársak békésen megférnek egymás mellett. Sőt egymás céljait szolgálják. A vallás fejleszti a kultúrát s a kultúra tisztítja és nemesíti a vallást. De egyik a másikat nem helyettesítheti.

Azonban a történelem folyamán ezek a fegyvertársak mégis sokszor szembekerültek egymással s kölcsönös segítség és támogatás helyett egymás vérét szívták és erejét apasztották. Egyszer a kultúra kicsinyelte le a vallást, s máskor a vallás igyekezett bilincsekbe verni a kultúrát. Ezek a háboruszkodások mindig abból származtak, hogy tévesen értelmezték az illető korok a vallás és kultúra fogalmát s egyik túlkapásaiban a másik romlását látták. A zsidók nemzeti kultúrája halálos veszedelmet látott a Názáreti Jézus egyetemessegét hirdető vallásában, s a helyett, hogy azt a

maga jobbitására használta volna, ellenszegült s nem csak alapítóját, hanem követőit is üldözőbe vette. A görög és római kultúra a maga művészeti, filozófiai és jogi felkészültségével elnyelte a jézusi vallásnak nemes egyszerűségét s azt a maga képére és hasonlatosságára formálta. De a keresztény vallás sem volt türelme-
sebb a kultúrával szemben. M helyt a külső hatalom segítségét és támogatását megnyerte, azonnal irtóháborút indított a pogány kultúra ellen s annak minden maradványát kiirtotta. Így lett a békét, szeretetet és testvériséget hirdető Názáreti vallásából harcias és világhódításra induló kereszténység.

De, hogy ezt a harcot annál biztosabban harcolhassa, a vallás isteni oldalát figyelmen kívül hagyva, az emberit igyekezett biztosítani minden támadás ellen. A vallást a dogmák páncéljába öltöztette s a lényegről megfeledkezve, a formát tolta előtérbe. A hit, remény és szeretet vallása az egyházi érdek védelme alatt merev külsőséggé lett, melyet az örökkévalóság és változhatatlanság jellegével ruháztak fel. Az élet pedig nem ismer megállást. A haladás és fejlődés örök törvény, melyet az ember csak lassíthat, de végleg fel nem tartóztathat. Mégis a változhatatlanság vaspáncéljába öltöztetett vallás megkísérelte a lehetetlent. Meg akarta utjában állítani az életet. Ismét szembe került egymással a vallás és a kultúra. De most már egyelőre erősebbnek bizonyult a felvértezett vallás. A kultúra erős kísérleteket tett azokban a természettudományi felfedezésekben, amelyek új megvilágításba állították az eget és a földet, azokban a bölcséleti irányokban, amelyek az emberi szellem titkait leplezték le. Viszont a vallás is igyekezett magáról lerázni azokat a bilincseket, amelyek szabad mozgását megakadályozták. Mind hiába. Egymást meg nem találhatták. Börtön és máglya állotta utját a haladásnak. A közvéleményt pedig fogva tartotta az a babonás felfogás, hogy a kultúra ellensége a vallásnak s ezért a vallás érdekében a kultúra vívmányainak útjába kell állani, mert a vallási erények csak a sötétben teremnek.

De amely dolog és tanács Istentől van, azt ember fel nem tartóztathatja, ami pedig emberektől van, az önmagában megsemmisül. A tavasz ébredését feltartóztatni nem lehet. A nap enyhe sugaraira megmozdul a föld s megindul az élet. Az elnyomott sóhajlás, az elnémitott panasz, a kigunyolt igazság előbb-utóbb útát keres magának. Az elnyomatás és jogtiprás szüli a szellemi vi-

lágban is a forradalmakat. Így követelte a reformációban a vallás is, a kultúra is a maga jogait, A vallás egyelőre a pápai tekintély helyébe a Biblia tekintélyét állította s annak betűjében látta a jobb jövő biztosítékait. De lassanként az általános emberi kultúra is kivivta a maga jogait. Így a vallás és kultúra, ez a két fegyvertárs végre egymásra talált. Erőiket nem egymás ellen, hanem egymás támogatására fordíthatták. A kultúra irtotta a vallás területein fölburjánzott gyomot. Megvilágosította azokat a sötét helyeket, amelyeken felburjánzott a vakhit, babona, fanatizmus és a vallás többi élősdije. Lerombolta azokat a babiloni falakat, amelyek a vallás ősi igazságait fogva tartották. Eloszlatta azokat a felhőket, amelyek az evangélium napját elhomályosították. Viszont a vallás nyesegette a kultúra ferde kinövéseit. Ha a kibontakozás első lépései pusztító háborukra is vezettek, de azután lassanként kitisztult az élet vize s a vallás szelid szavaira béke, nyugalom és derű költözött a kultúra templomaiba. Vallás, tudomány, művészet és irodalom kezét fogva együttesen munkálkodott az emberiség jobb jövőjének az előkészítésén.

Azonban ez a szebb jövő egyelőre csak kegyes óhajlás maradt. A kultúra újabb meg újabb vívmányai elbizakodottá tették az embert. Azt hitte, hogy a maga tudásával az isteni mindenhatóság magaslatait is megközelítheti. A saját erejében bizva, megfeledkezett a vallás és erkölcs amaz eszményeiről, amelyek a kultúrának életet és tartalmat adnak. Hamis vágányra tért s kizárólag a tudomány segítségével akarta megjobbitani ezt a világot s megfejteni az élet minden problémáját. Ez az értelmi kultúra egy fényes világot teremtett körülöttünk. Ezt a világot a ragyogó vilanyfény árasztotta el, de terméketlen maradt. Ez a világ külsőségekben kereste az élet értelmét és célját. Nagyszerű felfedezések tettek bizonyosságot az emberi értelem erejéről, de a szív és lélek melegsége nem gazdagította ezt a kultúrát. Egyoldalú gép és technikai kultúra fejlődött ki belőle, amely nem törődött a vallás igényeivel és értékeivel. Hogy ez az irányzat minő gyümölcsöket termett, arról beszélnek a materiálizmus durva hajtásai, a szociálizmus elferdülései, beszél az a rettenetes világháború, amelynek borzalmai még ma is a lelkünkre nehezeden és beszélnek azok a vallásellenes irányzatok, amelyek időnként és helyenként felütik a fejüket.

Ma már kiábrándultunk ebből az egyoldalú és egyenetlen ha-

ladásból. Ma már beláttuk, hogy a pusztá értelmi és gépkultúra nem elégséges az ember boldogítására; hogy kell valami belső tartalom, ami a lélek megnyugtatására szolgál. Ezért ösztönszerűleg keresi a lélek azt az élő vizet, melynek üdítő cseppjei szomjuságát kielégíthetik. Ebben a lázas keresésben még sokszor eltéved. Egyik szélsőségből a másikra esik. A külső fényességből kiábrándulva, a homályt, a sötétséget keresi. Egy helyt a babonákba, más helyt a spiritizmus karjaiba téved. De előbb-utóbb meg kell találnia a helyes utat. Be kell látnia, hogy az emberi lélek összhangra vágyik. Olyan összhangra, melyben az érzelem napsütése mellett az értelem és akarat virágai nyílnak; hogy a vallásnak és kultúrának meg kell egyik a másikat találniok, mert összhangzó munkájuktól várhatjuk azt a szebb és boldogabb jövendőt, melyet olyan sóvárogva vár az emberiség.

Az unitárius vallás már elvileg kezét fogott a kultúrával akkor, amikor számolva az emberi lélek Istentől adott sajátosságával, a vallás érzelmi és értelmi oldalát egyenlő hangsúllyal kiemelte. Ha a vallást kizárólag az érzelmi alapra fektetjük, akkor semmivel sem vagyunk biztosítva az érzelmek túlzásai ellen, amilyenek a miszticizmus és fanatizmus, amelyek egyoldalú tulhajtása már a lélek betegsége s ami könnyen a kultúra rovására mehet, mivel az ilyen, tisztán az érzelmi alapon álló vallás nem számol a körülötte élő és fejlődő kultúrával s avval összetükközésbe jön.

Emez összetükközés ellen van biztosítva az unitárius vallás, amidőn a vallási érzelmeket az értelem bírálata alá helyezi. Nem zárkózik el az életvilágossága elől s ez által ajtót nyit a fejlődős és haladás örök törvénye előtt, aminek érvényét elismeri nem csupán a tudományban, művészetben, hanem a vallásban is. Így, amint fejlődik az egyetemes kultúra, úgy tisztul és nemesedik a vallás is. A kultúrával való eme lépéstartást sokszor szemére is vetették az unitárius vallásnak azok, akik a Biblia vagy a dogmák betűjéhez ragaszkodnak. De az unitáriusok még sem mondtak le az értelem jogairól s nagyobb súlyt helyeztek a kevésbé számú öntudatos hívőre, mint a vakon hívő tömegekre. Nem csak a templomot, hanem az iskolát is a vallás melegágyának tekintették. Ezért lázongott 1744-ben a kir. főkormányzók mellett szervezett kath. bizottság az unitárius iskolák ellen, amikor Mária Teréziának, az uralkodó császárnőnek és királynőnek azt a javaslatot tette, hogy az unitárius iskolákat be kell záratni, mert azokban az egyszerű embe-

reket is annyira kiművelik, hogy mindenik kész és képes a maga vallási igazságaiért sikra szállani s azokat megvédelmezni.¹ Az volt felfogásunk a múltban s az ma is, hogy a vallás nem vonhatja ki magát a kultúra általános fejlődése alól. Az Isten kijelentése nincs befejezve. Mihelyt valaki pontot teszzen az örökkévaló munkájára, azonnal elszakadt az élő Istentől. Az emberi lélek csak lépésről-lépésre haladhat minden téren örök nagy céljai felé. Csak az a vallás nézhet jogos reménnyel a jövő felé, mely nem fél a kultúra világosságától, hanem enged a fejlődés egyetemes törvényének.

Viszont az a kultúra fejlődik egészséges irányban, melynek külső fényét a vallás melegsége nemesíti és termékenyíti.

A vallásnak és kultúrának ebből az elvi kapcsolatából természetesen következett, hogy egyházunk a templom mellett az iskolákra is olyan nagy súlyt helyezett a múltban, hogy azokban, amint az említett javaslat mondja: „a földmivelő emberek is a tudományban annyira haladtak, hogy írni, olvasni, a hit felől ellenvetést támasztani s a többi parasztokkal vitatkozni és azokat gyakran a maguk véleményére téríteni képesek.“ Ugyancsak ebből a szoros kapcsolatból következik, hogy ma, sokszorosan megterhelt hiveink, erejük végső megfeszítésével is a templomok mellé kultúrházakat építenek, hogy a vallás és kultúra együttes erővel terjessze e földön istenországát.

Vári Albert.

---

¹ Gondolatok az áriánus eretnesség kiirtására. Ker. Magv. XVIII. k. 389–396. l.

Az úrvacsora.

— Keletkezése és keresztény hitéleti fontossága. —

A keresztény egyház hagyománya és tanítása szerint Jézustól eredő és általa rendelt vallásos szertartásos cselekmények élén az úrvacsora áll, amelyről már az apostoli korszakban az volt a fel fogás, hogy Jézus azt egyenesen azért szerezte és rendelte, hogy annak vételénél tanítványai megemlékezzenek róla s ezzel egyben újabb és újabb ösztönzést nyerjenek tanainak hirdetésére. A szerzetetés körülményeit az Új-testamentumi iratok közül a három szinoptikus evangélium (Márk 14. r. 22—24 v.; Máté 26. r. 26—28 v.; Luk. 22. r. 19—20 v.) és az I. Kor. 11. r. 23—26 v. írja le. A négy elbeszélésben levő apróbb különbségektől eltekintve, a szerzetetés e források szerint a Jézus halálát megelőző, a tanítványokkal együtt elfogyasztott utolsó vacsora, az ugynevezett pászkavacsora alkalmával történt. Mind a négy leírás szerint Jézus a kenyeret meglörvén, e szókat mondta: ez az én testem *τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου*, az I. Kor. 11. r. 24 v. szórendje szerint *τοῦτό μου ἐστιν τὸ σῶμα*) azt fejezván ki ezzel, hogy a széttördelt kenyér az ő testének szimboluma; a pohár felvételekor pedig azt az ő vére által való szövetség poharának nevezte, amely szövetséget egyes kéziratok, mint az Alexandriai, a Codex Bezac Új-szövetségének, *καίνη διαθήκη*-nek mondanak.

Az Új-testamentumi iratok keletkezési sorrendjét megállapító kritika szerint az úrvacsora szerzetetését leíró négy forrás közül legrégebbi az I. Kor., mely körülbelül 57 körül íródott, tehát mintegy negyedszázaddal a Jézus halála és így a benne elbeszélt esemény után. Ez a negyedszázadnyi idő épen elég volt arra, hogy az eredeti történet az annak emlékét fenntartó lelkek változó szükségleteinek megfelelő módosulást szenvedjen. Ilyen módosulásnak kell tekintenünk e mondatot: ezt az én emlékezetemre cselekedjétek (*τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*). Miért? Azért, mert az ebben kifejezett gondolat lélektanilag teljesen ellenkezik

mindazzal, amit Jézusról az evangéliumoknak róla fennmaradt feljegyzései közölnek.

Az evangéliumok, különösen a szinoptikusok, de bizonyos vonatkozásokban a jánosi is (gondoljunk csak a 13-ik részben elmondott lábmosás történetére) elbeszéléseikben úgy mutatják be Jézust, mint aki *πραῦς καὶ ταπεινὸς τῆς καρδίας*, szelid és alázatos szívű (Mt. 11. r. 29. v.) Ő nem keresi a hatalom előkelő birtokosainak, vagy a másoknál többet tudás, nagyobb szellemi képzettség fényében hivalkodók barátságát, nem óhajtja a hirnevet, nem hajhássza a népszerűséget. Nem akarja, sőt egyenesen megtiltja, hogy azok, akiket meggyógyított, elbeszéljék, kitől nyertek gyógyulást. Bántja, kellemetlenül érinti a hizelgő megszólítás. Mikor a cézárea filippii uton Péter a tanítványok nevében kijelenti: Te vagy a messiás (*Χριστός*), nem szabadkozik ugyan a tanítványoknak e hite ellen s nem tiltja meg nekik, hogy ezután is ezt higyjék felőle, de határozottan megtiltja azt, hogy róla ezt másokkal is közöljék (Mk. 8. r. 29, 30 v.) Mikor az őt hallgató fellelkesült néptömeg erővel királlyá akarja őt tenni, mert benne a zsidó messiási várakozás beöltözését látja, azt, „aki eljövendő vala,“ e veszedelmes megliszteltetés elől riadtan a hegyek közé menekül ellenkezően a forradalmár galileai Judással, vagy a párthivei által későbbi időben királlyá kiáltott pásztorral, Athrongeusszal (Ján. 6. r. 15. v.)

Jézus a saját lényét, hogy úgy mondjuk, teljesen elvesz tette, felolvasztotta Isten, az atya lényében, egyéni akaratát egészen azonosította Isten akaratával, amit a Ján. ev. nagyon találóan fejez ki e mondással: Én és az Atya egy vagyunk (10. r. 30. v.) hasonlóan Pál apostolhoz, aki saját egyéniségének a Krisztusban való felolvadását e szavakba öntötte: Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus (Gal. 2. r. 20. v.)

Jézus egész gondolkodásának, akarattevékenységének, működésének előterében az állott, hogy annak akaratát teljesítse, ki őt e világba bocsátotta (Ján. 5 r. 30. v., 6. r. 32. v.), azaz mindent hivatásérzetének megfelelően cselekedjék. Hivatásérzete pedig istenországának megvalósításában összpontosult. Ránézve istenországa volt a fő, a fontos, sőt az egyedül fontos dolog. Ennek befogadására a lelkeket előkészíteni, meggyőzni az embereket arról, hogy ez az egyetlen igaz érték, amelyért minden egyebet oda kell adni; mint a tésztát a kovással, úgy alakítani át az eszmével az egész

emberi társadalmat; a vallásos szertartások végzésében nyilvánuló, csak külsőséges vallásosságból átvezetni, felemelni az embereket az Istennel való lelki közösség érzetéből származó bensőséges lelki vallásosságba, ezáltal benső érzelmi közösséget teremteni egyfelől Isten, mint atya és az emberek, mint fiak között, másfelől az emberek, mint Isten gyermekei között: ezekben, ebben a törekvésben kulminált Jézus minden élettevékenysége s e cél szolgálatába akarta állítani tanítványait is. Logikusan következik mindéből annak lélektani lehetetlensége, hogy ő intézményesen akarta vagy akarhatta volna biztosítani halála utánra az ő személyéről való szertartásos megemlékezést. Egy ilyen intézkedés csak abban az esetben volna érthető, ha a kiváló szellemeknél, a lángelméknél oly gyakran fellelhető nagyfokú személyi hiúság Jézusban is meglett volna, ha például a Ján. ev. 14. r. 6. v. e. mondása: „Én vagyok az út, az igazság és az élet; senkisem mehet az Atyához, hacsak nem énáltalam“ — Jézusnak a saját meggyőződését kifejező eredeti mondása volna s nem az evangélium írójának és a korabeli keresztényeknek Jézusra vonatkozó hitét (s a miénket is) fejezné ki nagyon szépen. Azonban, amint fennebb láttuk, a hiúságnak legkisebb nyoma sem fedezhető fel Jézus jellemében, ő mindvégig *πραῖς καὶ ταπεινὸς τῆ καρδίᾳ* maradt s épen ezért nem hagyhatta meg tanítványainak: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre“.¹

Lélektanilag azonban teljesen érthető e mondás, ha úgy tekintjük, mint az apostoli korszak keresztényeinek, sőt maguknak a Jézus tanítványainak is azt az óhaját, hogy a Jézus személye iránt való tisztelet minél gyakrabban fejeződjék ki, nyilvánuljon meg intézményesen is. Ugyanis a Jézus tanainak terjedésével egyes arányban nőtt az ő személye iránt való tisztelet is, mely folyton fokozódó dicsfényvel vette körül az ő nevét. A még fiatal keresztény gyülekezetekben Jézus s az ő megfeszítettése, halála, feltámadása volt az összejövetelek beszélgetéseinek fő tárgya. A megfeszített és föltámadt Krisztus állt Pál prédikálásának központjában is (I. Kor. 1. r. 23. v.) A figyelem így a tanról lassanként a személyre irányult. Mig Jánosnál a fontos, az egyedül fontos és lényeges a tan, az istenországa volt, az apostoli korszak

¹ E nézetten van Kecskeméthy István és Gyakorlati Kommentár Márk Evangéliumához c. műve 268 l.

i gehirdetésében, sőt később is, a fontos hovatovább mindinkább a Mesiás-Jézus, a Krisztus személye, a róla való hit, az ő személyének az ember megváltásában való szerepe lesz. Ez magával hozta annak szükségességét, hogy épen a Pál apostol által hirdetett megváltástannal szorosán összefüggő halál és feltámadás minél gyakrabban, minél erőteljesebben és hatásosabban felidéződjék. Erre pedig legalkalmasabb, sőt az egyetlen alkalmas szertartásos cselekmény épen maga az úrvacsora volt. Ezt a korkivánalmat, az ifju kereszténység lelki adottságából származó e vallásos szükségletet fejezi ki a felhívás: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.“

E rendelkezésnek kapcsolatba hozását egyenesen a Jézus személyével még egy másik körülmény is szükségessé tette, melyre vonatkozó nyomokat és vonatkozásokat a páli levelekben is találunk. E körülmény az akkori nem-keresztény vagy pogány vallásos élet, mely különösebb módon azokban a különböző misztériumokban nyert kifejezést, melyek főleg Egyiptomban és Görögországban voltak gyakorlatban. Ezek a misztériumok, melyeknek részletes ismertetése nem tartozik ide, két célt szolgáltak: egyfelől benső, lelki élmény által meg akarták győzni a benne résztvevőket a léleknek a testi halál utáni életéről, helyesebben az embernek a test halála után következő boldogabb állapotban történő továbbéléséről lelkileg, másfelől pedig bizonyos eksztátikus lelkiállapot felidézése által valamelyik istennel (Dionysos. Mithras) való benső lelki egyesülés érzetét igyekeztek felkelteni. Előbbi célt szolgálták különösen az egyiptomi Ozirisz misztériumok és a görögországi eleuziszi misztériumok, utóbbit a Dionysos és Izisz-misztériumok, melyek különböző megtisztítási, beavatási szertartásokkal, áldozásokkal törekedtek céljuk elérésére s hatásukról, erkölcsi téren elért sikereikről annak a kornak nemcsak kiváló pogány írói irnak nagy elragadtatással, hanem még egyes akkori keresztény írók is.¹ E misztériumokkal, melyeknek nem egy kifejezését vette át az őskereszténység is,² kellett már kezdetben szembeállítani az úrvacsorát, melyben épen úgy csak a beavatottak vehettek részt, mint a legtöbb misztériumban s melynek vételével a keresztények a Krisztussal való benső egység érzetét s azt a lelki elragadtatást, eksz-

¹ Lásd erre vonatkozólag: Kurt Áram, *Magie und Zauberei*, 302, 303, 360 old.

² Lásd erre vonatkozólag: Gy. J. Jézus és az Új-szövetség, 83-85 old.

tázig igyekeztek elérni, mint amit más oldalon és más irányban a pogány misztériumok törekedtek megvalósítani a maguk hiveinél.

A görögöknél az a hit volt kialakulóban, hogy az áldozati hus evése által nemcsak lelkileg, hanem még testileg is egyesülnek, közösségbe jutnak azzal az istennel, akinek áldoztak s ezért például a Dionysos-ünnepeken a Dionysost jelképező áldozati bika husát nyers állapotban fogukkal tépték szét és úgy nyelték le az ünnepély tulizgult letkiállapotú, különböző izgató eszközökkel és szerekekkel is felkorbácsolt idegzetű rajongó résztvevői, hogy az istennel való eggyé levést, az entheos-állapotot elérjék.¹ A görögöknek ez a hite Pál apostol előtt is ismeretes volt, sőt maga is hitte, hogy az emberek az áldozás és áldozati hus evése által benső közösségbe jutnak a pogány istenekkel, akiket ő *δαίμων* oknak nevez (amit magyar Bibliánk tévesen és hibásan „ördögök“-nek fordít); épen azért óva inti a neophita korintusi keresztényeket, hogy részt ne vegyenek a pogány áldozatokon, tudva ne egyenek az áldozati husból, mert amint írja „*οὐδὲ ὅλως δὲ ἡμῶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι*“ (I. Kor. 10. r. 20. v.): nem akarom, hogy az istenekkel közösségbe jussatok. A *βρώσεις τῶν εἰδωλοθύτων* (I. Kor. 8. r. 4. v.) vagy *τὸ εἰδωλοθύτον ἐσθίειν* (I. Kor. 8. r. 4, 7, 10. v.), a bálványáldozat evés nagy botránykő volt az apostol szemében épen fennebb említett hite miatt. A bálványimádástól ezért óvja oly nagyon a korinthusi hiveket (*ἀγαπητοί μου*), kik valószínűleg még néha vissza-visszatántorodtak elhagyott hitük felé s mintegy a pogány misztériumok áldozatai által előidézett entheos-állapot ellentétéképen kérdi: *τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας οὐχὶ κοινωνία ἐστὶν τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν;* (a magasztalás pohara vajjon nem a Krisztus vérével való közösségünk-e? a kenyér, melyet megtördelünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-e? I. Kor. 10. r. 16. v.).

Ez a *κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ* és *κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ* a lényeges és fontos az úrvacsoránál (*κυριακὸν δεῖπνον*: I. Kor. 11. r. 20. v.) melynek misztériuma volt az, ami legszorosabban kapcsolta Jézushoz az első század keresztényeit s jelenítette meg számukra nemcsak testileg, de lelkileg is őt, imádatos tiszteletük tárgyát, miután megnyitotta benső, lelki lá-

¹ Kurt Aram, i. m. 311. o.

tásukat, amint Cl. R. Borven megállapítja. (Resurrection in the New Testament, 310. old.) Ez a *κοινωνία*-ba jutás Jézussal az úrvacsora jegyének vétele által a pusztán vallásos szertartás szintjéről magasabbra emelte az úrvacsorát. Olyanszerű vallásos cselekménnyé lett az, mint amilyenek a görög és más misztériumok voltak: azzal a különbséggel, hogy míg ezek sokszor hosszas előkészítésekkel, bonyodalmas ráhatásokkal tudták megvalósítani a lelkek eksztázikus elragadtatását, addig az úrvacsora a Jézus személye iránt imádásszerű tisztelettel eltelt rajongó első keresztényeket valóságos vallásos eksztázisba hozta valahányszor annak jegyeit vették s valóságként érzékeltette velök Jézus jelenlétét, ígéréteinek beteljesedését: „Ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük“ (Mt. 18 r. 20. v.)

Ez a Jézussal való benső lelki egyesülés: *κοινωνία* lett az egyházi használatban az úrvacsora latin neve: *communio*, amit az angolok is használnak (*communion*).¹ Ez a *κοινωνία τοῦ αἵματος καὶ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ* az a szövetség (*διαθήκη*), mely egészen új irányt adott az emberiség fejlődésének és erkölcsi elkötelezettségének. E szövetség vér által, Jézus vére által jött létre, tehát a legerősebb szerződés: vérszerződés, *διαθήκη ἐν τῷ αἵματι* s a pohár ivása, az úrvacsorával élés figyelmeztetés, de egyben erõnyújtás is a szerződésszabta köteleességek teljesítésére. Ezért *τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἑμῷ αἵματι*. (I. Kor. 11. r. 25. v.) Mondta-e és pontosan úgy mondta-e Jézus a maga arámi zsidó nyelvén e szavakat, minden kétséget kizárólag nem állapíthatjuk meg. Hogy Pál apostol az utolsó vacsora után negyedszázaddal így hitte és így élt az akkori a hagyományban is, ez kétségtelenül bizonyos.

Miért mondja Pál és Lukács e szövetségről, hogy vérszerződés, vérszövetség, *διαθήκη ἐν τῷ αἵματι*; s Márk és Máté miért mondják, illetve mondatják Jézussal: ez az én szövetségvérem (*τοῦτο ἐστὶν τὸ αἷμα μου τῆς διαθήκης*)? Miért nem a kenyér, a test a szövetség szimboluma? Ennek magyarázatát a zsidóknak s általában annak a kornak a vére vonatkozó felfogásában találjuk

¹ Az úrvacsorára vonatkozik a Csel. 2 r. 42. versében előforduló *κοινωνία* is, amit a magyarázó jelzőként utána tett *κλάσις τοῦ ἄρτου* (kenyér megtörése) igazol, azonban meg nem értés miatt magyar Bibliánk hibásan szószerint *közösségnek* fordítja.

meg. A zsidóknál a vér az életet jelképezi, az életnek alapföltétele (Gen. 9. r. 5. v.; Lev. 17. r. 14. v.), sőt maga a lélek (Deut. 12. r. 23. v.) Ezért nem szabad megenni a vért, halálos bűn a vér megevése (Gen. 9. r. 41. v.; Lev. 3. r. 17. v.; 7. r. 26. 17. r. 10, 17. v.; Deut. 12. r. 23. v.) Ezért játszott olyan fontos szerepet a vér az áldozatoknál is, nemcsak a zsidóknál, hanem az ókor minden népénél. A rómaiak is különös természetfölötti erőt tulajdonítottak a vérnek, de különösen az embervérnek, amint Plinius írja és ezért a cirkuszi viadalokban halálra sebesült gladiátorokhoz tolongva-tolingtak, hogy ihassanak kifolyó friss vérből.¹ A vérrel kapcsolatos Ó-testamentumi és akkori általános felfogás alapján szimbolizálta a zsidóknál az áldozati állat vére a Jahvehval való szövetséget,² amelyet felváltott a Pál apostol és az őskereszténység hite szerint a Jézus emberi vérével kötött szövetség, mely új vérszövetség: *καινή διαθήκη ἐν τῷ αἵματι*

A kehelynek a vérszövetség szimbolumaként való kijelentésében Pál apostollal megegyezik a három szinoptikus evangélium elbeszélése is, azonban Mrk. és Mt. szerint a szövetségvér sokakért (*ὑπὲρ πολλῶν, περὶ πολλῶν*), Lk. szerint a tanítványokért (tiéretetek: *ὑπὲρ ὑμῶν*) ömlik ki, mihez Mt. még azt is hozzáteszi, hogy „bűnök bocsánatára“ (*εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν*). Ezeket a különbségeket későbbi hozzáadásoknak kell tekintenünk, mikor a Pál hatására kialakult a krisztusi váltságtan dogmája s az a hitfelfogás, mely e fogalom körül keletkezett szükségszerűleg módosította úgy a hagyományt, mit igazolni látszik az, hogy a nyugati kodekszekben a Luk. ev.-ből hiányzanak e szavak: *τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυννόμενον*.³

Az I. Kor. 11. r. 25. v. és ezzel megegyezően Lk. 22. r. 20. v. szerint étkezés után (*μετὰ τὸ δειπνῆσαι*) csak felvette Jézus a poharat és mondta a hozzáfűződő jelképes kijelentést, de szót sem emlitenek arról, hogy a tanítványoknak adta volna, hogy iganak belőle. Ezzel szemben Mt. szerint tovább adta azt a tanítványoknak azzal a felhívással, hogy iganak abból mindnyájan, mert az ő szövetségvére, Mk. szerint pedig miu'án a tanítványok mindnyájan ittak abból, mondotta: ez az én szövetségvérem. A különbségek azonban nem annyira lényegbevágók, hogy azokon

¹ Kurt Aram, i. m. 279 old.

² Lásd Ex. 24. r. 5—8. v.

³ D. Eb. Nestle, Novum Testamentum Graece jegyzete Luk. 22. r. 20-hoz.

fennakadhatnánk s könnyen megérthetők abból az egyszerű lélektani tényből, hogy egy eseménynek a szemtanui sem mondlák el soha szószerint egyformán azt, amit láttak, hanem sokszor nagyon is különféleképen; hát még amikor nem szem és fültanuk, hanem csak másoktól hallják a történet elbeszélését! Hogy Pál nem tesz említést a pohár továbbadásáról, az onnan van, mert előtte annyira természetes volt az, hogy csak fölösleges szőzaporításnak tartotta annak elmondását is. Nála a hangsúly a Jézus szájába adott szimbolikus kijelentésen van: minden egyéb másodrendű.

A kenyéret az I. Kor. 11. r. 23, 24. v. szerint Jézus az étkezés elején vette és törte meg, helyesebben tördelte szét, Lk. szövegéből is erre lehetne következtetni, Mk és Mt. szerint azonban étkezés közben (*ἐσθιόντων αὐτῶν*). Egy tény s ez az, hogy a négy feljegyzés szerint Jézus a kenyéret a saját teste szimbolumaként mutatta fel tanítványainak, mely egyes kéziratok későbbi betoldása szerint érettek megtörelik, vagy Lk. szerint érettek adatik. Az a kenyér azonban egyáltalán nem hasonlított a miénkhez, ma inkább lepénynek neveznök. Nem vágták; hanem az étkezés elején a családfő, miután elmondta a szokásos imát, (erre vonatkozik az *εὐχαριστίας* vagy *εὐλογίας*), széttördelte, vagy széttépte kezeivel és úgy osztotta szét az asztalnál levőknek.¹ Az úrvacsora keletkezésének történetében tehát nem az a fontos a kenyérről kapcsolatban, hogy Jézus vette és hálákat adván (azaz imádkozván) megtörte (széttördelte) és adta a tanítványoknak, mivel ez a megszokott rendes zsidó étkezési szokás volt, sem a „vegyétek, egyétek“ kifejezés, ami több tekintélyes kéziratból hiányzik is, hanem a fontos és lényeges Jézus szimbolikus kijelentése *τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου*, ez az én testem, mert ez és a pohárra vonatkozó mondása szolgált alapul arra, hogy az úrvacsora rituális cselekménye mindjárt a keresztény vallás világhódító útjára indulásakor a legelső keresztény gyülekezetben gyakorlattá váljék.

Zoltán Sándor.

(Folytatjuk).

¹ Lásd erre nézve Kecskeméthy I. i. m. 268. old.

Laotse bölcséleti gondolatai.

Laotse Jézus előtt a 6. évszázadban élt, idősebb kortársa volt Konfuciusnak, aki az állampolgárról tanított erkölcsi elveivel 2000 esztendőre megszabta a kínai nép állami létének irányvonalait.

Érdekes, hogy ezen évszázadban a világon ilyen súlyos egyéniségek éltek, mint Laotse, Konfucius, Sokratés és Buddha. Azt lehet mondani, hogy szinte mindenik egy-egy kulturának volt a megindítója.

Laotse gondolatai pontosan fennmaradtak és 81 kis tételből állnak, amelyek felölelik az emberi lét minden viszonyait. Van bennük metafysika, moral, szociológia, még hadvezetés is. És van benne egy csodálatos emberi közelség a köznapi élethez és másfelől egy fáradhatatlan törekvés, megtalálni azt a legmélyebb elvet, ami az ember életet a legmélyebbé, a legnemesebbé, a legtartalmasabbá, a leggyümölcsözőbbé, leghasznosabbá és legnyugodalmasabbá teszi.

Olvassuk csak az 1 tételt:

„Az eszme, amit eszmélhetünk
Nem az örök eszme.
A név, amit megnevezhetünk,
Nem az örök név.
Tul a nevezhetőn van a világ kezdete,
Eminnen a nevezhetőn van a lények világa.
Ezért az olthatatlan vágy az örök tulvilági után
Látni az erőket;
Az olthatatlan vágy és az örökkévaló világ után,
Annak kincseiben gyönyörködni.
Mind a kettőnek egy az eredete, csak a neveik mások.
Ez az egység a nagy titok.
És a titkok még mélységesebb titka
Ez már a minden tudás (az erők megnyilvánulásának
[a kapuja“.¹

Mi ennek az értelme?

Itt van az élők világa és az élők világában az ember; benne él ebben a világában a térnek, az időnek, az anyagnak, az érzékeknek,

¹ A fordítások Richard Wilhelm német Laotse fordításából vannak.

az öröm és fájdalmak világában, de öntudatlanul érzi a tulvilági eredetét, a kapcsolatait a tulvilági, mindent teremtő erőkkal. És ezt érzi minden ember; nemcsak a tanult, a képzett, az okoskodó ember, hanem minden ember, mert minden embernek kapcsolata van a tulvilági erőkkal. Hogy mik ezek az erők, hogy miképpen hatnak? Ez a nagy titok. Nagy titok azóta is, a mai ember sokféle nagy tudományában is.

Milyenek lehetnek ezek az erők?

Erre Laotse így felel:

„Mielőtt ég és föld lett volna

Lét és nemlét szét nem választva egy összevisszaság volt.

Szörnyen csöndes, végtelenül üres.

Áll és még nem tudja, mi a változás.

Körben rohan és nem ismer félelmet.

Csak úgy lehet felfogni, mint a világ ősanya.

A nevét nem tudom.

Próbálom őt nevezni az *Eszmének*.

Ha erőlködöm leírni milyenvoltát

Mondhatnám „nagy.“

Ez alatt értem: örök folyamatban.

Örök folyamatban; az alatt értem: mindenütt.

És hogy mindenütt: az alatt értem: hogy önmagába visszatér.

Ezért mondatik:

Az eszme nagy, az ég nagy,

A föld nagy és az ő emberkirálya is nagy“.

„Négy szörnyű nagyság van a végtelenségben

És ebből egy az emberkirály.

Az ember a földből lett

A föld az égből lett

Az ég az eszméből lett

És az eszme önmagától van.“

Látjuk, hogy nehéz a tulvilági erőket részletesen leírni, de ki tudta ezeket azóta is jobban leírni. Azonban Laotse nem marad meg az emberi értelmet meghaladó erőlködésben, hanem visszatér a földre, az emberhez és azt mondja, hogy valami nagy dolog az „ember,“ valami nagy dolog embernek lenni, valami megrendítően, megható, hogy az ember a föld porából lesz, de közössége van az éggel és az égen keresztül közössége van a mindent létrehozó világeszmével.

Mi lehet ennek az embernek a feladata, ennek az embernek, amelyik az ő köznapi bajai dacára ilyen örökéletű maggal rendelkezik?

És így felel:

„Ha a földön mindenképpen a szépet, mint szépet ismerik,
Akkor már azt is tudják, hogy mi a csunya.

Ha a földön mindenk a jót, mint jót ismerik,
Akkor már azt is tudják, hogy mi a nem jó.
Mert a lét és nemlét egymást teremtik.
Nehéz és könnyü egymást kiegyesítik.
Rövid és hosszú egymást alakítják.
Magas és mély egymásnak megfordítottjai.
Előbb és utóbb követik egymást.
Tehát az elhivatott is :
Marad a hatásnál mesterkedés nélkül ;
Oktat beszédek nélkül.
Minden hozzáfordul
És ő nem fordul el tőlük.
Alkot, de nem birtokol,
Hat, de nem tart meg magának semmit
Ha a mű kész,
Tovább halad
És épen ezért, mert tovább halad,
Ő nem marad egyedül“.

E lételnek a címe Laotse-nél : a személyiség ápolása. Tehát ez lehet a fő cél : a személyiség ápolása.

Itt szerepel a mai napon először az *elhivatott*, ahogy Laotse nevezi az ő emberideálját. Az elhivatottat. Azonban ez az emberi ideál nem valami lehetetlen dolog. Nem az élettől elforduló ember, nem is az élet és emberek fölé emelkedő ember : hanem egy létezhető, hus és vérből való ember, aki benne él az élet apró bajaiban, egy jó ember, egy szorgalmas ember, egy nemes gondolkodású ember, egy önzetlen, egy önfeláldozó, egy megbocsátó, egy álhatalos, egy szerény ember.

És ha azt kérdezzük, hogy vannak-e ilyen emberek ? Vannak, bizony vannak, mert mindnyájan ilyenfélék vagyunk. Nem vagyunk tökéletesek, de örülünk, egy kis melegséget érzünk a szivünkben, ha csak egy kicsit is ilyenek tudunk lenni. És ha nem is vagyunk egészen ilyenek, de közeledhetünk erre felé.

Hogyan közeledhetünk erre felé ? Bizonyára mindenkit érdekelne. Mit mond erre Laotse ? E tételének címe : Békesség a földön. A békeségben közeledhetünk az emberi ideál felé. És hogyan lehet békeséget csinálni ?

„A jobbakat nem kell kitüntetni
Ugy el lehet kerülni, hogy az emberek civakodjanak.
Nehezen megszerezhető javakat nem kell értékesnek tartani :
Ugy ellehet kerülni, hogy az emberek tolvajokká legyenek.

Semmi kívánatosra nem nézni,
Ugy el lehet kerülni, hogy a sziv zavarba jön.
Tehát az elhivatott életrendje :
Szívét a vágyaktól üressé teszi és a testét ügyessé ;
Gyengíti vágyait és edzi csontjait ;
Gondoskodik arról, hogy az emberek (zavaros, fél) ismeretek és vágyak
[nélkül legyenek.
És hogy azok az u. n. tudákosok ne merjenek tevékenykedni.
Gyakorolni a nem tevékenykedést.
Akkor minden rendbe jön“.

Tehát nem kíván lehetetlenséget. Egészséges, erős test, egyszerű életmód. Egyszerű gondolkodás. Egyszerű emberi érzések. Nem szabad sokat okoskodni, mindent jobban tudni és mindent masképen csinálni akarni. Nem kell a világot mindennap újra rendezni. Azok az ismeretek, amelyek mindennap egy új világrendet találnak ki, nem megbízhatók ; az ilyen megismerőket nem szabad kormányozni engedni. Kormányozni csak az életből fakadó elvek szerint kell. Ezek pedig nem olyan sokfélék.

Milyenek lehetnek ezek az elvek ?

Erre újra így felel :

„Valamit megtartani akarni és amellet tulságba vinni :

Nem érdemes a fáradságra.

Valamit elintézni akarni és amellet mindig kegyetlennek lenni :

Azt nem lehet sokáig cselekedni.

Arany és drágakövekkel tele termet senki nem tud megőrizni.

Gazdag és előkelőnek lenni és e mellett még pöffeszkedőnek is :

Az magától felidézi a szerencsétlenséget.

Ha kész a nagy mű, visszavonulni :

Ez az égi hatalmak szokása“.

Azért Laotse nem aszkéta, nem veti meg a kincseket, nem itéli el a rangot, hiszen az első tételben mondotta már, hogy a föld porából vagyunk, tehát szeretjük a földi lét kincseit : de ha már az a szerencsénk van, hogy részünk van ezekben, akkor legalább ne legyünk pöffeszkedők. És a kincsek nemcsak a saját gyönyörűségünkre szolgálnak, hanem azok segélyével alkotni is kell valamit, ami másnak is használ. És ha a mű kész van, vissza kell vonulni, mert ez az égi hatalmak szokása. Akkor nem veszi senki rossz néven, hogy kincseket gyűjtöttünk.

Tehát Laotse nem itéli el a legköznapibb emberi vágyakat és cselekedeteket, amely kincseket gyűjt. De ajánlja, hogy a kincsekből valami nemes alkotást is hozzunk ki.

Vannak ilyen emberek ?

Hál' Istennek vannak. Ilyen embereknek köszönhetjük templomainkat, főgimnáziumainkat és országunk sok nagy intézményét.

Mi kell mind ehhez ?

Egy kis jóság.

„A legfőbb jóság olyan, mint a víz.

A víz jósága abban van, hogy ellenkezés nélkül minden lénynek használ. Ezért áll ő közel a nagy Alkotóhoz.

A lakásnál a jóság a helyben van ;

A gondolkodásnál a jóság a mélységben van ;

Az ajándékozásnál a jóság a szeretetben van ;

A beszédnél a jóság az igazságban van ;

A kormányzásnál a jóság a rendben van ;

Az alkotásnál a jóság a képességben van ;

A mozgásnál a jóság a helyes időben van ;

Aki nem erősködik a maga igazán,

Az minden szemrehányástól mentes marad“.

Tehát egy kis jóság kell, hogy meginduljon a lelkünkben az, ami minket az emberi ideál felé vezet. Egy kis jóság, mert ez közel áll a mindent alkotó világeszme lényegéhez.

Egy kis jóság, ami mindennek alkotó része. Jósága lehet a helynek, a beszédnek, a gondolkozásnak, az ajándékozásnak, a kormányzásnak és így tovább mindennek.

„Egy kis jóság, ami nem erőszakoskodik, hanem hat.

Egy kis jóság, ami segíti érvényesülni a világeszme ható erőit.

És lehetséges, hogy egy kis jósággal bárhol segíthetünk valamit“.

Laotse nem követel, hiszen az egész lénye szerény és folyton tanítja, hogy csak szerényen, csak visszahuzódni, de azért azt mondja a 10. tételben, hogy : vannak lehetőségek ; vannak lehetőségek.

„Aki megőrzi lelkének világosságát, hogy csak egyetlen egyet fog körül, ennek bizonyára nem lesznek belső harcai.

Aki lelkét együgyüvé és alázatossá teszi, az bizonyára olyan marad
[mint egy gyermek.

Aki tisztogatja és rendezi belső szemlélődését,
az bizonyára mentesül hibáitól.

Aki mint uralkodó szereti alattvalóit,

az bizonyára mesterkedés nélkül képes lesz hatni.

Aki előtt az ég kapui megnyílnak és bezárulnak,

Annak elég, ha csak tisztán befogadni képes.

Aki tisztá pillantással mindent áttekint.

Az nyugodtan ismeretek nélkül maradhat“.

Alkotni és nem birtokolni.
Hatni és nem megtartani.
Gazdagítani és nem uralkodni :
Ez a titkos élet v.
Ez a nagy Élet titka“.

Nem lehetetlen tehát, hogy az élet gyökereit, legmélyebb rugóit megértsük. Aki az élet mély ösztöneit megérti, az megérti az egyszerű emberek bajait ; aki az egyszerű emberek bajait megérti ; az szereti az egyszerű embereket ; aki az egyszerű embereket szereti, az lehet a birodalom ura. Az ilyen ember aztán segíti, táplálja, boldogítja, gazdagítja az ő embertársait. Ez a magas élet titka, a nagy élet titka, amelyik magába öleli az egész környezetét és még sem uralkodik rajtuk.

Természetesen mindezt megvalósítani nem oly könnyű, mint röviden elmondani. Laotse ezt tudja és meg is mondja, hogy a nehézség az énben van, abban az énben, amelyik gyakran szemben áll a világgal. Hogy mi az én ? Ezt így magyarázza : Az én az, amelyik szégyenkezni tud.

„Kegy megszégyenítő a félelem által.

Tisztesség nagy baj az én miatt.

Mit jelent az, hogy : „Kegy megszégyenítő“ a félelem által ?

A kegy megalázó valami : hogy megkapjuk-e reszketnünk kell érte, nehogy elveszítsük, reszketnünk kell érte.

Ezért mondom : kegy megalázó a félelem által.

És mit jelent az, hogy : „Tisztesség nagy baj az én miatt“.

Az ok, amiért egyáltalán nagy baj érhet engem az,

Hogy egy *énem* van.

Ha nem volna énem,

Micsoda baj érhetne akkor még engem ?

Éppen ezért : Aki a saját énjében a világot tiszteli

Arra rá lehet a világot bízni.

Aki a saját énjében a világot szereti,

Annak bizony át lehet a világot adni“.

Tehát sok bajunk az éntől származik, de azért felfogása nem a buddhisták felfogása, hogy öljük meg magunkban az ént, hanem az első tétele szerint újra hivatkozik arra, hogy az énünkben a világ is benne van, benne van egy része a mindent alkotó világeszmének. Tehát ezt a nemesebb részt lássuk az énünkben, tiszteljük a világot az énünkben, akkor méltók vagyunk arra, hogy ránk bizzák a világot.

Mert ne gondolja valaki, hogy a saját énünkben a világot tiszteljük, akkor az énünk kárt szenvedne. Ez csak olyan, mintha az

igazi fényt eltakarnák előttünk. Ezért adja a 7. tételnek ezt a címet: Elárnyékolása a fénynek.

„Az ég örök és a föld is tartós.

Az ég és a föld örökkévalóságának az oka, hogy nem a saját életü-
[ket élük.

Ezért tudnak ők folyton éltetni.

Tehát az elhivatott ember:

Önmagát nem tolja előre

És az ő lénye mégis halad.

Lemond sok minden vágyáról,

De a lénye megmarad.

Nem úgy van-e tehát,

Hogy, mert ő semmi sajátágosat nem akar,

Épen azért a legsajátosabb sajátja beteljesedik“?

Laotse nagyon ismeri és érti az ügyes-bajos embert az ő bajjaival és érdekeivel. Ő nem azt kívánja, hogy teljesen lemondjunk mindenről. Hanem hivatkozik arra, hogy a nagy világeszme lényege életetadás és az a mi énünknek is része. Tehát az igazi világosság elárnyékolása, ha kizárólag csak a saját életünkre gondolunk. Gondoljunk arra is, de ne úgy, hogy azzal más halálát okozzuk. Az apró üzleteinknél legyünk igazságosak, használjunk másnak is, mert azzal magunknak is használunk.

Laotse tudja, hogy ez nehéz. Épen ezért nagyobb követelményekkel áll elő a vezető egyéniségekkel szemben.

A 26. tétel címe: a nehézségesnek a lényege.

„A nehézséges a könnyűnek a gyökere.

A nyugalom urrá lesz a nyugtalanság felett.

Tehát a nemes lélek is:

Egész nap vándorol nélkül, hogy nehéz terhét letenné.

Lehetnek gyönyörűségek a szemei előtt

Ő békésen marad egyedülvalóságában.

Mennyivel kevésbé szabad a birodalom urának

Az ő szívében a földkerekségét könnyelműen kezelni.

Ha könnyűnek veszünk valamit, elveszítjük a gyökeret.

Nyugtalanság által elveszítjük az uralmat“.

Laotse tudja, hogy az élet nem könnyű és a nagy feladatok még kevésbé könnyűek. De mégsem olyan nehéz, hogy ne kezdhetnénk bele. És épen ez, ha tudjuk, hogy a feladat nehéz, már nagy könnyüséget jelent, mert a nehézség tudata azt jelenti: hogy tudjuk a feladat lényegét, mert aki érzi a nemes élet értékét, annak már nem olyan nehéz némely dolgokról le is mondani. „Egész nap vándorol

anélkül, hogy nehéz terhet letenné!" Tehát ő a nagy gondolatot nem teszi le, ő mindig a nagy célt érzi maga előtt, ezért „lehetnek gyönyörűségek a szemei előtt, ő békésen marad egyedülvalóságában! Minél nagyobb rangunk van, annál nagyobbak a követelmények, mert hiszen cselekedeteink annál több embert érintenek. A követelmény a nemes érzület. Nem ódsiságok ezek, hisz mi is mind több és többet követelünk a magas rangok eléréséért, de a nemes létek követelése sehol sincsen ilyen világosan kifejezve, pedig nem lehet tagadni, hogy milyen sokat jelentenek, ha a vezető személyek nagy képességeivel mindig megfelelő nemes lélek is vele járna.

És ha egyszer már a nehézságot látjuk, hogyan lehet elérni a célt?

A 27. tételnek ez a címe:

Bölcs gyakorlás.

„Jó vándornak nem marad nyoma.

Jó vitatkozó nem hagy rést.

Jó számolónak nem kell számoló léc.

Jó záró nem zár lakattal és retesszel,

És még sem tudja senki kinyitni.

Jó kötő nem köt kötéllel

És mégsem tudja senki megoldani.

Tehát az elhivatott:

Ő mindig jóságos mentője az embereknek

Épen ezért nincsenek is romlott, elvadult emberek.

Ő mindig jóságos nemtője a teremtményeknek

Épen ezért nincsenek is megvetendő lények.

Ez az ő kettős megvilágosulása.

Ő a jó embereket a nemjók tanítóivá teszi,

És a nemjókat tanítványokként, mint gyurható anyagot a jók kezébe adja.

Aki nem tisztelné az ő mesterét

És aki nem szeretné az ő anyagát:

Az minden nagy ismeretek dacára is nagy elvakulásban volna.

Ez a legfontosabb titok“.

Talán folytatni lehet ezt a 49. tétellel:

„Az elhivatott szíve nem magára gondol.

Ő az emberek szívét magáévé teszi.

A jókhoz jó vagyok

És a nemjókhoz is jó vagyok;

Mert az élet maga a jóság.

A hűségesekhez hűséges vagyok

És a nem hűségesekhez is hűséges vagyok.

Mert az élet maga a hűség.

Az elhivatott a világban egészen csendesen él,
de azért a szívét kinyitja a világ számára.
Az összes emberek reája figyelnek és reá néznek.
Az elhivatott úgy bánik mindnyájukkal, mint gyermekeivel“.

Tehát, ha a nemes lélek egyszer tudja a nehézségeket, akkor már nem olyan nehéz az életben minden emberrel úgy bánnia, hogy azok megnyugodva menjenek el tőle. Jó bánásmódra még a kevésbé jók is jóval felelnek. Ha tudjuk a nehézségeket, nem lep meg, hogy az emberek furcsák, hogy az emberek önzők, hálátlanok ravaszkodók stb. Ő ezen nem esik kétségbe, hanem ezt az állapotot az egész emberiség javulására fordítja azáltal, hogy a nemjőket a jók tanítványaivá teszi. A jóknak így alkalmuk van jóságukban tökéletesedni és épen ezáltal javulnak a nemjők is. A mesternek szeretni kell az ő tanítványát, de a tanítványnak tisztelni kell az ő mesterét. Nézzük csak, hogy mennyire aktualis tétel. A mai nevelési vitákban, de bizony a mai társadalmi és világnézeti harcokban is állandó beszéd tárgya a *tekintély* kérdése. Nem új kérdés, de már rég eldöntött kérdés, hogy tekintély nélkül nincsen élet; tekintély nélkül csak zürzavaros élet van; de tekintély csak a nemes lelkületnek jár ki. A mai vitatkozók ezt nem mondják ki mindig ilyen világosan.

Kinek fáj a tekintély, ha a viszony két ember között az apa és gyermek viszonya? Azért voltak olyan modern bölcsek is, akik a szülői tekintély ellen is ádázkodtak már. Miért kell arra haragudni, aki nem magára gondol, hanem az emberek bajaival törődik? Mit árt a gyereknek, ha a szülőinek tekintélye van előtte, akik valóban szeretik őt? Vagy nem ártunk-e a gyereknek, ha őt még azzal sem segítjük a nemesülés útjára, hogy a szüeleivel szemben egy kis ön-mérséklésre készítjük? Hiszen az elhivatott azt mondja, „hogy a jókhoz jó vagyok

És a nemjőkhöz is jó vagyok,
Mert az élet maga a jóság
Mert az élet maga a hűség“.

Amíg élünk, csak addig lehetünk hűségesek nagy eszméinkhez, amelyek folyton lelkünk és szívünk tökéletesedését célozzák.

„Az élet maga a jóság“,
de meg kell dolgoznunk érte,
amíg elménk előtt ez az igazság megvilágosodik.

És legyen az élet a maga külső folyásában nyugodt, vagy viharos, a belső életünk értéke, a szívünk viszonya a mindeneket

alkotó világeszméhez marad ugyanaz. És ha viharos külső élet mellett a nemes lélek kénytelen visszavonulni, annál inkább kell készülnie arra, hogy a viharok elmultával feléje forduljanak az emberek. Ő vezetője legyen nekik és megkezdje építő munkáját. Mert ez a világ sorja. Hogy erők, amelyek nem a világeszme világosságától vezéreltetnek, hatalomhoz jutnak, ez tény. De romboló hatásaik csak ideiglenesen tudják megakasztani a nemes törekvések összefogó, nagy egységet alkotó munkáját. A nemes alkotások folyton összegeződnek, míg az akadályozó erőfeszítések átmeneti gátlásokban jelentkeznek.

Nyugodtan lehetünk optimisták, mert a nemes lelkek egy nagy láthatatlan közösséget alkotnak, egy nagy láthatatlan egységet; ez az egység a lelkük mélyén ható mindent alkotó és életető világeszme.

Dr. Gyulai Zoltán.

Pályázati hirdetés.

Az Unitárius Irodalmi Társaság:

1. *Dr. Ferenczy Géza* elnök adományából a következő pályafételeket tüzi ki: a) Megirandó bármelyik unitárius egyházközség története. Terjedelme egy nyomtatott iv lehet. Jutalma 1000, azaz ezer lei. Beadási határidő: 1938 november 1. Ennél a pályafételnél csak olyan munkák vehetők figyelembe, melyek a történetírás tudományos módszerével s a kérdés teljes irodalmának felhasználásával készíthetnek. b) Irandó egy unitárius vonatkozású és tárgyú történeti elbeszélés. Jutalma 1000, azaz ezer lei. Beadási határidő: 1938 november 1.

2. *Dr. Fazakas Miklós* ügyvéd adományából a következő pályafétel tüzetik ki: c) Irandó egy unitárius vonatkozású és tárgyú szép irodalmi elbeszélés. Jutalma 1000, azaz ezer lei. Beadási határidő: 1938 november 1.

Egyben felhívjuk az érdekeltek figyelmét arra, hogy a *Dr. Ferenczy Géza* elnök adományából már a múlt évben kihirdetett regény pályázatnak a beadási határideje: 1938 szeptember 15-e.

A gépirással vagy idegen kézírással készült pályamunkák *Szentmártoni Kálmán* főtítkár címére küldendők. (Cluj Liceul Unitarian). Határidő után beadott pályamunkákat nem veszünk figyelembe.

Vári Albert
alelnök.

Szentmártoni Kálmán
főtítkár.

Főgondnoki lemondás.

Dr. Ferenczy Géza főgondnok az 1938 évi főtanácsi gyűlésen megisztelt főgondnoki állásáról lemondott. Az elnöklése alatt folytatott főtanácsi ülés közepén az elnöklést az ujonnan választott főgondnok társának adta át, s maga a főtanácsi ülésről eltávozott. Elnöktársa, a megvá'asztott püspök megindító szavakkal kérte maradásra, biztosította a főtanács egészének teljes bizalmáról, mit az egész főtanács tapsa és éljenezése erősített, mindennek dacára a főgondnok kijelentvén azt, hogy törvényes hivatásával és elvi álláspontjával ellentétesen nem cselekedhetik, sajnálatának kifejezésével bár, de maradását megtagadta, az ülésről távozott, s a rákövetkezett reggelen írásban a főgondnoki állásáról való lemondását jelentette be minden indokolás nélkül.

E tényállásból kétségtelen, hogy lemondása nem *személyi* vonatkozásu, hanem *elvi kérdés*. Elvi kérdéssel pedig érdemlegesen foglalkozni *kötelességünk*. Ezt tesszük az alábbiakban :

Ténymegállapítás. A főtanácsi ülést megelőző napok egyikén egyik felügyelő-gondnok vezetése mellett mintegy 56 főtanácsi tag írásban kérte E. K. Tanácsot, hogy a tartandó főtanácsi ülés napirendjébe iktassa be, a püspök megválasztása esetén esetleg megüresedő főjegyzői és teológiai tanári állások betöltését is. A kérelem nem egy *már üres*, hanem egy esetleg megüresedő állás betöltésének napirendre tűzését szorgalmazván, az E. K. Tanács a kérelem teljesítését megtagadta. Ez ellen épen az egyház jogtanácsosa felebbezett. Felebbezésében nemcsak az E. K. Tanácsi határozat megváltoztatásának napirendre tűzését, hanem a betöltés foganatosítását is szorgalmazta. E felebbezés a főtanács rendszertől napirendje sorrendjének megfelelőleg felvétellett. A főtanácsnak a saját napirendje sorrendjén változtatni joga van, s így már a tárgysorozat megállapításánál szorgalmazva lett, hogy a felebbezés a szokás szerinti helyéről kiemeltessék, s mindjárt a püspök választását követő sorrendbe elővitessék. Felebbező és társainak ez akarata teljesült.

Püspökké tényleg a főjegyző választotta meg, ki egyszersmint teológiai tanár is, E választás azonban feltételes. Ugyanis a „Kultusz általános szabályozására vonatkozó állami alkotmánytörvény“ 27. §-ig rendelkezik :

„a felekezetek szervezeti szabályzata szerint választott vagy kinevezett egyházfők (metropoliták, püspökök stb.) csak a kultusz-minisztérium ajánlata alapján Ő Felsége a király által adott approbálás, és az uralkodó, valamint az ország alkotmánya és törvényei iránti hűségeskü letétele után ismerhetők el és iktathatók be hivatalukba.“ Az approbálás természetesen csak a választás megéjtése, felterjesztés, stb. után következhetik be. Az approbálás talán máig sem történt meg, s így a főgondnok a főtanácsi ülésen a még meg nem üresedett főjegyzői és teológiai tanári állások betöltését ellenezte.

E kérdésben a felebbezés tárgyalása során a következők történtek :

felebbező jogtanácsos a teológiai tanári állás azonnali betöltésére irányított felebbezését visszavonta, s így ez elesett ;

de fenntartotta a főjegyzői állás azonnali betöltésére vonatkozó indítványát, s ezt szorgalmazta ;

a pro és contra felszólaló tanácsosok egyikének kérdésére az ujonnan választott püspök kijelentette, hogy az államhatalmi approbálás bekövetkezése előtt a főjegyzői állásáról nem mondhatott és nem mondott le ;

a főtanácsi bizottság halasztó hatályu javaslatot terjesztett elő, javasolván, hogy a főjegyzői állás betöltése a püspökké választást approbáló államhatalmi rendelkezés leérkezése után 20 napra összehívandó újabb főtanácsi ülésen történjen meg.

Elnöklő főgondnok a vita berekesztése után e halasztó indítványra rendelte el a szavazást. A többség e halasztó indítványt elvetette. Elnöklő főgondnok ekkor hagyta el az elnöki széket, kijelentvén, hogy egyházi törvényellenes cselekvésben részt nem vesz.

A kérdés jogi oldala. Általános jogelv, hogy szervezett állások közül csak az üressé váltak töltendők be. E jogelv vonul végig az unitárius egyház szervezeti törvényén is. Még határozottabban kihangsúlyozza az „Unitárius egyház alkotmányáról, szervezetéről és kormányzásáról“ szoló (Ferenczy-féle) reform törvényjavaslat 8. §-a, mely szerint „egyházi tisztviselői állások és egyházi megbízások : lemondás, eltávozás, a megbízás vagy megválasztás

időtartamának letelte, elmozdítás, korhatár betöltés, nyugdíjazás és elhalálozás útján szünek meg.“

Kétségtelen, hogy a korábbi püspök „nyugdíjazásával“ a püspöki állás megürült. Nyugdíjazása feltétlenül történt. Az, hogy a nyugdíjazott püspök nyugdíjának utalása 1938 ápr. 1 napjával kezdődik, mely napig az egyháztól kapott szabadságon volt, feltételt egyáltalán nem képez. Egy *nyugdíjazott püspök* már szabadságának abbahagyásával se térhet vissza püspöki hivatalába, püspöki teendők végzésére, mert nyugdíjazása joghatályosan megtörtént.

A nyugdíjazás folytán megüresedett püspöki hivatalnak betöltéséhez az egyházi főtanácsnak joga nem csak megnyilott, de utódjának megválasztása kötelességévé is vált. A választás a mai nehéz életviszonyok között nem halasztható. A felelősségteljes egyházfő állás betöltése elsődrendű egyházi érdek s kötelesség. A főtanács tehát hivatása magaslatán állott, midőn püspökének nyugdíjazása után újabb püspökét nyomban megválasztotta.

Új püspökké az egyházi főjegyző választatott. E választás már feltételes választás. Vagyis a fennebb hivatkozott állami alkotmány törvény hiv. szakasza szerint csakis a királyi *apróbbálás után válik* feltétlenné és *joghatályossá*. A feltétel nem is olyan, melyről lemondás az egyháztól vagy a főtanácstól függne. A feltétel *bontó* feltétel, mely az aptkv. 69. §. szerint ha bekövetkezik, akkor „az oda szánt jog annak beálltával elvész.“

Ha tehát a püspökké választott főjegyző még nem is jelentette volna ki, hogy főjegyzői és teológiai tanári állásáról le nem mondott, akkor is az apróbbálás bekövetkeztéig, vagyis a feltétel be, vagy be nem következéskéig, a főjegyzői állás megüresedettnek nem minősíthető.

Ez elvi álláspontot foglalta el és alkalmazta az egyházi Főtanács a múltban is. Legyen elég ezúttal csak az 1914 évi Főtanács 14 jegyzőkönyvi pont alatti határozatára utalnunk, mely így szól: „figyelmezteti az egyházkört, hogy az esperessé választott egyházköri jegyző helyébe az egyházi törvény értelmében csak akkor választható egyházköri jegyző, mikor a jegyzőnek esperessé választását az Egyházi Főtanács már jóváhagyta“.

Mindezekből kétségtelenül megállapítható, hogy az egyházi törvények és joggyakorlatok szerint a meg nem üresedett tisztviselői állásokra újabb tisztviselők választása törvény- és alkotmányellenes.

A törvényellenes eljárás lehető következményei. Legközvetlenebb következmény a választásnak semmissége és hatálytalansága megállapítása. Egyházszervezet a Főtanácsnál magosabb hatóságot nem ismer. A hatálytalanságot és semmiséget tehát csak egy újabb Főtanács állapíthatná meg. E kérdésnek azonban odavitele csak újabb bonyadalmakra, vitákra és küzdelmekre vezethetne. Ilyenekre senkinek nincs szüksége, legkevésbé az egyházi közérdeknek, tehát feltétlenül elkerülendő. Viszont, ha a Főtanácson véghez vitt főjegyző választás hatályban marad, az a legveszélyesebb precedenst fogja képezni a jövőben.

Az unitárius egyházi törvények és joggyakorlat nem ismerik sem a hivatali öröklést, sem az ugynevezett „cum jure successio-nis“ kinevezést, vagy választást, már pedig, ha meg nem üre-sedett tisztviselői állásokra kinevezni, vagy választani lehetne, akkor úgy a központban, mint az egyházkörökben, sőt az egyházköz-ségekben is egy összeszerveződött többség, — egy alkalmi többség, — tárt kaput találna a hivatali örökösödés létesítésére. Egy érdemes, vagy egy erőszakos püspök, esperes vagy lelkész, a legjobb munkacereje időpontjában már megválasztathatná a maga valamikori jogutódját.

Igy elveszne a szabad választás, a demokráciának az az előnye, hogy minden üre-sedés alkalmával az azon időpontbeli leg-alkalmasabbat, leghivatottabbat válassza meg.

A főgondnok az „Unitárius Egyház szervezete“ 250. § rendelkezése szerint „őre az egyház vallási, erkölcsi, szel-lemi és anyagi érdekeinek“, tehát feladata, hivatása, sőt köteles-sége ezeknek minden sérelmét megelőzni, meggátolni, elhárítani.

Az adott esetben a lemondott főgondnok elkövetett minden lehető az elhári á-sra, elment az utolsó lépcső fokig, hogy a tör-vény- és alkotmányellenes főtanácsi cselekményt megakadályozza; midőn eljárása sikerrel nem járt, midőn át kellett látnia, hogy e többséget pillanatnyilag érvekkel meggyőzni nem lehet, akkor va-lóban nem volt más lehetősége, mint a meggyőződése sze-rint törvény- és alkotmányellenes cselekmény elkövetése elől el-vonulni s annak mégis megtörtént végrehajtása ellen — *élő til-talkozásul* — lemondani.

Dr. F.-a.

Agh István püspök élete
főtekintettel külföldi tanulására,
tanári és irodalmi munkásságára.

Agh I. a tanár.

(2-ik közlemény.)

A *tudományos* előkészítésre rendkívül nagy gondot fordított. Egyik művét 1745–46 évben Kozma Mihály, a későbbi historikus Kozma Mihály, mint theologus, gondosan *leirta*: Explicatio locorum veteris ex novi Testamenti. A nevezetes bibliai helyek magyarázatát Enyeditől ismert néven, de tudományos készültséggel, új szavak és mondatok magyarázásával bővitve adta elő. Pár példa tájékoztat: „Kezdetben teremté Isten stb. az Isten név (Elohim) többeséből akarják kimagyarázni, hogy a teremtő Isten a Szentháromságisten volt, pedig bárki azonnal láthatja milyen távol áll az író gondolatától. Midőn azt mondja *teremtsünk*, hogy ő ekkor a fiuistenhez szólna, megfoghatlan. Olyan titok a milyenre a régi író nem gondolt, mert arról fogalma sem volt, minthogy a késői keresztény magyarázók találták ki a görög bölcselők segítségével.

Csak pár pillantást még a tizparancsolatról mondottakra (הרבריים). Ez a lex moralis, melyet Isten az izraelitáknak kiadott, nem volt egyetemes erkölcsi törvény, hanem csak más törvények foglalatlja (compendium). Nem tartalmazza az erényesség szabályait. Az Istenszó (אלהים) görögül *κυριος*, tehát egyes, s a héber forma csak fokozás: deorum deus, summus deus. Nem segít a hibán, ha azt mondják hogy az angyalhoz (teremtsünk) szólt Isten, tehát egy másik istenhez. Sőt figyelmezteti hallgatóit vajjon az angyalok nem voltak-e hasonlók a hamis istenekhez. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az angyalok fogalma ismeretlen volt a Mózes korában, tehát annál helyesebb volt Agh István kifogása.

Agh István nem elégszik meg a terjedelmes magyarázattal, hanem ellátja a tanulókat *héber nyelvtannal* és szótárral is. Különös örömmel és élvezettel tanulmányoztuk a két derék kötet munkát.

Mindezt a tudós főpap tollba mondotta saját szavai szerint „azért hogy a nyelvtan segítségével a tanuló kedvet kapjon (ut gustum excitamus) és rávezessük hogy nem haszontalan (inutile) a héber nyelv tanulása“.¹

Van Agh Istvánnak egy közkézen fogó munkája az *Agenda* (*Agenda in cultu divino*) melyet az egyházi F. Tanács az ő püspöksége alatt adott ki magyar nyelven, hogy az istentisztelet különböző részei eszerint gyakoroltassanak és pedig: a mindennapi, vasárnapi istentiszteletek, az urvacsora, keresztelés, esketés, temetés, eklesiakövetés (penitentia), betegek látogatása. (Lényeges részei közölve vannak: *Szertartások és szokások* című könyvben). E könyvet minden pap leírta és használta remcsak a XVIII-ik évszázban, hanem a XIX ik első felében is, de a papok csak részben tartották hozzá magukat. Szerették a maguk felfogása szerint módosítani. Annál is inkább eshetik kifogás alá főleg az eskető beszédekben használt szellemeskedés, gunyolódás, durva példák használata.

A tanulók az iskolában, a papok, mesterek a magok körében szigorított rendeletek kibocsátását tették szükségessé. Mint-hogy a papmarasztás gyakorlatban volt, több pap és mester marad állás nélkül, akik sok zavart okoztak. Többeket meg kellett büntetni kicsapongó életük miatt. A belső emberek nem tesznek eleget a főhatósági rendeletnek (togaviselés), meg kell tiltani a részegítő italok használatát. A confessiot újra kiadják, s minthogy egyik pap beletoldott, zsinat elébe idézik. Az uríimát nem a dézsi egyezség szerint mondják el (kétszer) s emiatt a kormányzék az egyházhhoz leír. A püspök és a Tanács hatáskörét illetőleg is nehézségek voltak. A kormányzék tisztítani akarja az erkölcsöt s megtiltja a káromkodást (ördög, kutya, disznó teremtette), másfelől követeli a collationalis (állami taxák) beküldését. A többi protestáns püspök is fizeti. Ha ez utóbbihoz hozza vesszük hogy a tanulók élmezését és a tanárok fizetését nagy részben városi és vidéki gyűjtésekkel fedezik, ha tudjuk hogy a gubernium a gyűjtést eltiltotta, mély tisztelettel gondolunk Agh Istvánra, aki ily

¹ Agh István a héber nyelvtanba a héber biblia szövegéből számos eredeti mondatot illeszt be. Óhajtandó tovább nyomozni, hogy kik és mily arányban folytatták. Arra bizonyítékunk van hogy Körmöczi János tanította. Koll. kvár Kézirat 304 sz.

körülmények között akkora munkakört 46 esztendeig lankadatlan kitartással töltött be. Ha a kor közszellemét, a hitéletre hatását, a császári egyeduralom erőszakos eljárásait ethikai nézőpontból vizsgálónok, sok becses tanulság kerülne napfényre Agh István életéről és munkásságáról, mind az ő érdemei fokozására.

Historiai és dogmatörténeti nézőpontból igen érdekes könyve a nagy Athanasius életének és viselt dolgainak foglalatja és az *athanasiusi hitvallás bírálata*. E kis könyvet (6+64 16 r. oldal) Agh István 1759-ben németből latinra fordította és bevezetéssel ellátta. A német szöveg Crellius Sámuel műve. Angolból készült 1734-ben. Az angol író és bíráló magát unitáriusnak nevezte és könyvét szembeállította a trinitárius felfogással, melyet az Athanasiusról nevezett „*Symbolum quicumque*“ alapján végig bírál.

Akár a dogmai tárgyat, akár a még csak kezdő angol unitárius névtelen munkáját nézzük, akár az Agh István rövid bevezetésére gondolunk, oly rendkívül fontosnak minősítjük e kis könyvet, hogy fenntartjuk magunknak és a Ker. Magvetőnek is azt a szerencsét hogy az angol, holland és transylvániai unitárius kapcsolat első művével, majd egyszer önállóan foglalkozhassunk. Addig is, lehetőség szerint, érdeklődünk a kis könyv angliai szereplése iránt.¹

Korát meghaladó felvilágosult gondolkozásra mutat, hogy midőn agendáit, vagyis az egyházi szertartások szabályait szerkesztette és figyelembevette azt a kegyetlenül sértő és egészen a transylvániai törekvények ellen irányuló császári intézkedést, hogy unitárius pap vegyes házásokat, s főleg ha az egyik fél katolikus, nem eskethet és nem keresztelhet meg, Agh István felveti a kérdést, hogy helyes-e megkeresztelni a más egyházakból átlépő keresztényt és határozottan azt feleli: nem helyes. Azt kérdezi: helyes volna-e esküt venni az átállótól és határozottan ellene van: mert ha a jó lelkiismeret meg nem tartja, az esküvés nem fogja megtartani.

Íme az unitárius vallás erkölcsi alapja.

Hogy püspöki minőségében hányszor járt Sibiuban és milyen eredményekkel, azt most, a mai viszonyok között könnyű elképzelni. Hogy a téli és nyári Főtanácsok mit jelentettek a püs-

¹ Az itt érintett művek csak theologiai dolgozatai, irt és tanított Physicat, Physiologiát, Arithmeticat.

pöknek, azt elképzelhetjük a következő adatok alapján: 1758-ban a kis sárosi zsinaton felszentelt 4 papot. Ezt követőleg minden évben 1785 ig, 24 zsinaton, összesen 98 papot. Közöttük szerepelt a tanári és püspöki székben utóda Lázár István, végül Márkos György tanár. A zsinatra vándorlás Transylvania 25 községébe, a tanévvégi előadások és vizsgák idejének, legtöbbször kétheti szünetelése, a rendszernek esnek terhére, de nem menthetők sem azzal, hogy az iskola fenntartásához némi jövedelmet eredményeztek, sem azzal, hogy az aratás ideje előtt le kellett bonyolítani. Az azonban bizonyos, hogy a püspök erejét és idejét tulságosan kimerítették és elvonták az egyház és iskola-kormányzás napi feladataitól. Másfelől igen jó hatású lehetett az egyházközségekre és alkalmul szolgált a belső emberek fegyelmezésére, a hivek hitéletének ébresztésére.

Halála 1786 január 21-én következett be. Neje Almási Zsuzsánna, a maga és a püspök két gyermeke nevében, midőn az új esztendőről „midőn remélte vala vigasztalását, ime az esztendőnek kezdete lőn szomorúságomnak és bánataimnak is kezdete; mivel szemeimnek gyönyörűségétől, kibem szüntelen gyönyörködöm vala megfosztattam s annak továbbra való látásától elzárattam. Az én koronám, ki vala fejem ékessége, ki mindenekelőtt tündöklök, ragyog vala, én mellőlem elrontatott, midőn édes-kedves férjem, néhai nagyemlékezetű s. sz. királyi tiszteletes Agh István uram, velem csendesesen töltött házassági napjainak 23 ik, életének pedig 77-ik esztendejében a szomorú halál által ezen holnapnak 21-ik napján délután 5–6 órák között a szabadosan uralkodó bölcs ur Istennek szent tetszéséből, mint valami csendes álom által kimulván elköltözött, hagyván én nekem és két gyermekeimnek igen szomorú keserűséget. Akinek utolsó tisztességététele az elsőbeknek tetszésétől határozottatott böjtelő havának 5-ik napjának 10 órájára.¹

Dr. Boros György.

---

¹ A szomorú jelentést közli Biás István.

Jakab Elek.

Végre az unitáriusok is lerótták hálájukat Jakab Elekkel, a múlt század legnagyobb unitárius történetírójával szemben, azzal, hogy az Unitárius Irodalmi társaság Dr. Gál Kelemennel megíratta Jakab Elek élet- és jellemrajzát. (Cluj, 1938, 244 l.)

E becses történelmi munkából kiemeljük, hogy Jakab Elek Marosszék szülöttje, de Udvarhelyszéken, I. G. Duca-n szivta magába már mint tanuló a vallása és egyháza iránti mély szeretetet. Tanulmányait a cluji főtanodában folytatta, hol szellemét megerősítette s megkezdte irodalmi szárnypróbálgatásait. A jogot elvégezve ügyvédi vizsgát tett. Majd Sibiuban írkokoskodott, de hivatali elfoglaltsága mellett politikai és történelmi cikkeket írogat.

1848-ban résztvett a románok történetében annyira nevezetes blaji gyűlésen. Majd közhonvéd lett, hogy hazájának szolgálhasson. Résztvett a transylvániai és banati harcokban s alkapitányságig vitte fel. A fegyverletétel után Sibiuba fogságba került, honnan kiszabadulva nem vállalt semmiféle szolgálatot az abszolutizmus idején, hanem kis birtokán gazdáskodott. Farkas György Gáláteni-i esperes kimozdítja falusi gazdálkodásából s Clujra viszi, ahol gróf Mikó Imre támogatása mellett dolgozik s 1867-ben a transylvániai kormányszék levéltárában igazgató lett. Az országos levéltár felállítása után az erdélyi anyag felszállításakor ő is Budapestre ment, ahol azonban száműzöttnek érezte magát nemcsak mellőztetéséért, hanem indegennek érezte magát a budapesti sváb légkörben, de azért egyforma lelkesedéssel dolgozott a hazáért és egyházért. Buzgón közreműködik a budapesti unitárius egyházközség megalapításában, de sajnosan állapítja meg, hogy az emberek itt is csak olyanok, mint Clujon, ahol kisebbitik, Budapesten pedig kiválasztják a presbiteriumból, éppen akkor, mikor Dávid Ferenc életét megírta. Panaszodik a statusra, ahol értettek ahhoz, hogyan kell érdemesek „dicsőségét eltenni“. Egyesek dolgoznak, míg mások munkája abból áll, hogy kisebbitik az önzetlen munkáso-

kat. Sár és kő akkor is volt s a rövidlátás és az irigység mindig együtt működtek. Kétségtelen, hogy Jakab Elek annyi hasznos munka után egyházi részről is jobb sorsra volt érdemes, de a szókimondó emberek úgy látszik, hogy akkor sem számíthattak barátokra. Amíg Cluj elkedvetlenítette, I. G. Duca-ra mindig szeretettel gondolt Jakab Elek. Ezt a meleg szeretetet többször megmutatta s szíve sugallata szerint könyvtárát az I. G. Ducai gimnáziumnak hagyományozta. (elavult).

Dr. Gál Kelemen külön fejezetet szentel Jakab Eleknek a románokhoz való viszonya ismertetésére. Jakab Elek jogokat, iskolákat követel a románság számára, „mert olyan boldogtalan állapotban, mint ők, nincs senki a hazában“ (86 l.). „Egy néposztálynak veleszületett jogát elrabolni az emberiség elleni bűn“ (86 l.). Jakab Elek a románság hibáinak egy részét abban látja, hogy a magyarság rontotta meg. „A sok igazságtalan nyomásnak és kínzásnak természetes következése ez“ (87 l.). Érdemeiért az Astra Jakab Eleket tiszteletbeli tagjává választotta.

A következő fejezet a székelyekről szól s úgy találja, hogy „az egykor dicső székely nemzet nagyrésze egy idő óta korcsul, erényeiben ingadoz, erkölcsében süllyed, szóval hajdani fényét, zománcát veszti“ (95 l.). Nem kell ezen megütni, mert ugyancsak ő mondja, hogy a „Kárpátok véggyűrűzetének smaragd- és gyémántköve, földíze a székely“ (96 l.). Kétfelé néző mondatok ezek, melyek a múltba és jövőbe tekintve a kívánalmakhoz simulnak és alakultak.

A szív és érzelem embere volt s ezért olykor túlzó, csapongó szellem. Bár „az őrtülésig szereti az unitáriusokat“ (239), de azért 1846-ban még üdvösnek tartaná, ha az unitáriusok a reformátusokhoz csatlakoznának, de már a 70-es években azt kívánja, hogy a reformátusok csatlakozzanak hozzánk, hogy visszafelé ne kelljen mennünk.

Jakab Elek, ez az örökké égő, lobogó ember, szakadatlan, még betegen, az ágyban is dolgozott, akárcsak egy Erasmus, egészen 1897-ben bekövetkezett haláláig. A közért élt és égett el, amit napjainkban különösen azért is jó emlegetni, mert kezd kivészni a közért való önfeláldozás.

Dr. Gál Kelemen részletesen ismerteti Jakab Elek történelmi munkáit és pontosan felsorolja a munkáiról megjelent bírálatokat. Ezek az egykori bírálatok természetesen az illető művek ér-

tékeléséről szólnak s olykor azoknak stílusát is dicsérik, de seholsem láttuk összefoglalóan értékelve Jakab Elek történetírói munkásságát és módszerét, amit ez alkalommal röviden vázolunk. Jakab Elek, a történetíró úgy áll előttünk, mint egy tüzes, lelkes tervező, mint egy alapos, hatalmas építő, de nem stilművész. Mint alkotó, a történetírásnál, hasonlóan a gondos építészhez, lehetőleg minden anyagot felhasznál. Épít kemény gránitból, de puhább anyagból is, ha nincs más megfelelőbb anyaga. „Odorheiu vármegye története“ például, ha nem is homokra, de porladozó anyagból levő alapra van építve. Ő maga is meg van győződve, hogy a „Csiki Székely Krónika“-ban a rabonbánok történetében sok ellentmondás van.

Felsorolja a hún-székelykérdés ellenzőit, elismeri, hogy a rabonbánok történetében van kivetni való anyag, de kiválasztja, amit jónak lát, igaznak vél s arra épít, ha kell inkább hipotézissel dolgozva. Egészen más alkotás „Dávid Ferenc életrajza“ című munkája, amely mondhatjuk gránit alapon nyugszik s ezért örökre maradandó alkotás s csak a stílus ad a műnek szürke színezetet. A János Zsigmondról írt munkájában van prófétai sejtés, melynek megerősítését, megszilárdítását a későbbi időkben kiadott forrásmunkák képezik. Leghatalmasab munkája „Kolozsvár története“ felbecsülhetetlen óriási anyaggal.

Jakab Elek inkább kutató természetű történetíró. Rengeteg történetírói anyagot hord össze, sokszor valósággal hemzseg a sok anyag úgy, hogy nehézséget, zavart okoz az olvasónak, de viszont ez a sok adat biztosítja munkáinak örök maradandóságát. Sokat idéz a szöveg között és jegyzetekben egyaránt, ami kétségtelenül emeli a mű hitelét, de a szövegközötti sok idézet nyers anyagnak tekinthető.

Jakab Elek munkái nem tartoznak a könnyű olvasmányok közé s nehézkes stílusuk miatt csak szakemberek olvassák azokat. Munkáit olvasva felvetődik untalan előttünk az a kérdés, hogyan is lehetett olyan nehézkes stílussal írni? Magyarázatát csak abban találhatjuk, hogy ő kutató természeténél fogva örökké a régi latin és magyarnyelvű okleveleket tanulmányozta s azok nehézkeségeit elsajátította, illetőleg egyénivé tette s ezért sok helyen mondatait többször el kell olvasnunk éppen, mint a régi magyarnyelvű oklevelek szövegét, hogy kihámozhassuk belőlük a valóságot. Másfelől az is szolgálhat némi magyarázatúl, hogy Jakab Elek nagyon

sokat dolgozott s ezért nem volt elegendő ideje arra, hogy alkotásait stilizálja, színezzé, de valamint egy monumentális épületnek hasznát, igazi értékét, nem a stilizálás adja meg, hanem az épülettömb szilárdsága és az anyag, úgy Jakab Elek valódi értékét sem a stilizálás mutatja, hanem az a tömérdek történeti anyag teszi nevét örökéletűvé, amit egy csodálatosan munkás élet törhetetlen szorgalmával összehordott. Különb is a történelem tudomány és nem művészet, ő pedig történetírói kötelességét híven teljesítette, mert szándékosan nem ferdített, hanem mindig lelkiismeretesen szolgálta az igazságot, ami a történetírónak legfőbb kötelessége.

Dr. Gál Kelemen Jakab Elekről írott becses munkájával nagyon jól megoldotta az Unitárius Irodalmi Társaság által kitűzött feladatot. A Jakab Elekhez hasonló és méltó bámulatos szorgalommal egy szép mozaik képet adott Jakab Elek hatalmas egyéniségéről és munkásságáról s minden szavából tárgy és igazságszeretet sugárzik. Ha Jakab Elekket kortársai az unitárius egyház „*világító tornya*”-nak tarthatták, úgy mi is elmondhatjuk, hogy Dr. Gál Kelemen az unitáriusok egyik újabkori *fényszórója*. Igaz szívvel kívánjuk lapunk részéről is, melyhez oly közelállónak ismerjük, hogy a jószágos Isten egészségét még sokáig tartsa meg, hogy a Jakab élet- és jellemrajzához hasonló művekkel gazdagíthassa még egyházi- és kisebbségi magyar irodalmunkat.

P. Szentmártoni Kálmán.

Péter Sándor

1868—1938.

Hosszas betegeskedés, a halálra való teljes elkészülés után, lelkében az örökélet erős hitével távozott el körünkből, az unitárius lelkészi karnak ez a kiválóan tipikus alakja, kibén a komoly hivatás-érzet és kötelességtudás a magánéletben annyi humorral és vidám derűvel párosult.

Három erős szenvedélye volt: *a könyvgyűjtés, a jótékonyság és az igazságnak a végsőig keresése.*

Anyagilag sulyos körülmények között töltötte be lelkészi hivatását. De inkább lemondott a mindennapi kenyérről, mint a könyvek vásárlásáról. Nem jelenhetett meg olyan új könyv, különösen a történelem körébe vágó, hogy azt utolsó fillérének a feláldozásával meg ne szerezte volna. De e mellett a régi könyveket, kéziratokat is ritka előszeretettel gyűjtögette. Ilyen formán pár ezeret tulhaladó, szép könyvtárt létesített szerény papi jövedelméből, melyet végrendeletileg az egyetemes unitárius lelkészkörnek hagyományozott.

Isten gyermekkel nem áldotta meg. Az apai örömeket a jótékonycodásban élte ki. Itt is elsősorban könyvekkel kedveskedett a tanulóknak. Vizsgák és évváró ünnepélyek alkalmával állandóan találkoztunk a nevével, amikor kisebb-nagyobb könyvjutalomban részesítette a jó tanuló és jómagaviseletű fiukat és lányokat. De e mellett a különböző egyházi intézményeinknél feleségével együtt nevelési célokra tett különböző alapítványai tesznek bizonyosságot áldozatkészségéről.

Harmadik szenvedélye az igazság betűjéhez való elszánt ragaszkodása volt. E miatt sok keserősége és csalódása volt életében. Mivel ő az igazság utjáról egy lépést sem tért el, másoktól is azt követelte, hogy azt az utolsó betűig tartsák be. Kész volt szembe szállani bárkivel a maga igazságának védelméért, még

akkor is, ha ezért bármekkora anyagi vagy lelki áldozatot kellett hoznia. Így sokszor önmaga kárán kellett tapasztalnia, hogy a jogi igazság nem elégséges alap az istenországa szolgálatában.

Már gimnáziumi tanuló korában különös előszereettel viseltetett a történelmi tárgyak iránt. Faja és egyháza történelmét behatóan ismerte. Ilyen irányban irodalmilag is próbálkozott. Az I. G. Duca-i egyházközség történetéhez gazdag adaggyűjteményt közölt folyóiratunk lapjain is. Emellett jeles embereinkről jelentek meg tőle figyelemreméltó közlemények. Legutoljára nagy tárgyismerettel és gazdag adatok alapján megírta az Orășeni-i egyházközség történetét, amelyet halála előtt pár héttel küldött be szerkesztőségünkhöz. Forró vágya volt, hogy ezt a sok fáradtsággal írt dolgozatát nyomtatásban is láthassa. Azonban részint a dolgozat nagy terjedelme, részint gyorsan bekövetkezett halála miatt nem teljesülhetett ez a kívánsága.

Mint lelkész négy egyházközségben szolgált a egyházát, hűen és pontosan. Nyugalomba vonulása után I. G. Duca-n lakott s nemcsak itt, hanem a szomszédos egyházközségekben is készséggel végzett lelkészi szolgálatokat. Mint barát egyike volt a leg-hűségesebbeknek, akiben barátai sohasem csalódtak. Emléke nemcsak alapítványaiiban, hanem özvegye, barátai és ismerősei lelkében is élni fog.

Vári Albert.

Lázadás a civilizáció ellen.

Lothrop Stoddard A. M. Ph. D. a Harvard egyetem professzora, az új élettani tudomány világitásában tárja eléünk a mai civilizáció állapotát és veszélyeit: „The Revolt Against Civilisation” című híres munkájában. (Kiadója: Charles Scribner's Sons. New-York.)

Ez a munka magyarul 1931-ben jelent meg, a „Magyar Jogászegylet” kiadásában ily címen: Lázadás a civilizáció ellen.

A mű célja az, hogy reá mutasson a mai civilizáció ama rettenetes jelenségére, hogy az értékes elemek minden nemzetnél mind jobban és jobban megritkulnak és az értéktelenebb elemek veszik át az irányítást. Ez a könyv a szociológiai meglátás bibliája. Nem fél megmondani az igazat, még ha rettentő is.

Ezt a könyvet a szokásos formában nem lehet helytállóan ismertetni. Ezt a könyvet olvasni kell, mint a Bibliát. Mi ezuttal ismertetés helyett csak egy részt közlünk belőle. (65. lap.):

„Fokozatosan észleljük az erkölcsösség általános lazulását, a gondolatokban és a cselekvésekben a következetesség eltűnését, a közvéleménynek beteges izgulékonyosságát és ingadozását, a jellemek lazulását. Bűncselekményeket frivol és érzélgős elkényeztetéssel kezelnek, ami felbátorítja a mindenféle gazfickókat. Az emberek elvesztik az erkölcsi felháborodást és hozzászoktatják magukat ahhoz, hogy azt, mint valami banálist, nem előrehaladottat, nem elegánsat és nem eszes dolgot megvessék. Tények, amelyek ezelőtt örökre lehetetlenné tettek volna egy embert a közéletben, nem akadályozzák meg karrierjét, úgy, hogy gyanus, bemocskolt egyéniségeknek lehetővé válik, hogy felelősségteljes állásokba emelkedjenek, néha ilyenek irányítják a nemzetek ügyeit. Az egészséges közszellem ritkább lesz és kevesebbre lesz értékelve, inkább és inkább póriasabban lesz adagolva. Senki sem botránkozik meg a leghetetlenebb indítványokon, szabályokon és divatokon s a törvényhozásnak és végrehajtásnak örült szabályain akár hazai, akár

nemzetközi ügyekben. Minden demagóg talál követőt, minden bolond támogatókat gyűjt, minden esemény mértéken túl benyomást okoz, nevetséges lelkesedést gyűjt, beteges meglepetést terjeszt, egyik vagy másik irányban erőszakos kinyilvánításokhoz vezet és a hatósági eljárások, amelyek legalábbis haszontalanok, gyakran siralmasak és károsak. Mindenki az ő „jogain” hárfázik és fellázad a törvénynek, vagy a szokásnak bármely korlátozó szabálya ellen saját méltányossága szerint. Mindenki megkísérli, hogy szabaduljon a fegyelem kényszerei alól és hogy lerázza a kötelesség terhét.

Ilyen a degenerátság romboló hatása, amely terjed mint rákos üszkösödés és azzal fenyegeti a társadalmat, hogy lényét egészen a velőjéig szétrágja. Az értéktelenség eme támadásai ellen: a degeneráltak és a hátramaradottak ügyesen vezetett légióival szemben, hol keresheti a civilizáció a bajnokait? Hol másutt, mint a fajilag értékesek szerény soraiban, azokban az „A” és „B” törzsekben, amelyek Amerikában például tudjuk, hogy ma alig alkotják az egész népességnek 13 és $\frac{1}{2}\%$ -át? Igen, ez a gazdag meg nem fertőzött vérnek az a „vékony piros vonala,” amely közöttünk és a barbárság s a kaosz között áll. Ebben van egyedüli reménységünk. Ne engedjük magunkat megtéveszteni „kormányról,” „nevelésről,” „demokráciáról” való demagóg locsogással: törvényeink, alkotmányunk, legszentebb könyveink végső elemzésben mind csak pusztá papiros akadályok, amelyek csupán csak addig fognak tartani, amíg mögöttük oly férfiak és nők állanak, akikben értelem van megértésre és *jellem azok fenntartására.*

A civilizációnak ez az életrvonala azonban nemcsak vékony, hanem olyan gyorsasággal vékonyodik, hogy megrémíti azokat, akik a tényeket tisztán látják. Már állítottuk, hogy az emberiség történetében valószínűleg soha azelőtt nem voltak a társadalmi viszonyok a *faji* értékekre oly rombolók, mint ma, mindkét okból, mind az értékes törzsek *kipusztitása, mind az értéktelenek sokszorosodása okából.*

T. Gy. dr.

Megjegyzések Herepei Jánosnak Szenczi Molnár Albert halála idejéről szóló cikkére.

Az Erdélyi Múzeum 1933. évi folyamában Herepei János „Szenczi Molnár Albert halála ideje“ c. a. egy értékes adatot közölve, megemlékszik arról, hogy én Tállyai Márton „Anatome Samosatenianistmi“ (Leiden, 1634.) c. munkájának ajánlásából vontam el következtetéseket a Szenczi Molnár Albert halálának idejére vonatkozólag. Ez eljárásom ellenében azt állítja meg, hogy az az állításom, mely szerint Szabó Károly (nem Dézsi Lajos) kihagyta az ajánlásban felsoroltak közül Tiszabecsi (nem Tiszabécsi) István cluji másodlelkézt, nem egyéb, mint tévedés.

Ezt a megállapítását ő a könyv egyik cluji példánya nyomán tette s a magam utánnézése alapján a budapesti példányokból szintén tanuságot tehetek Herepei mellett, amennyiben ezekben sem fordul elő a Tiszabecsi István neve. Azonban én a műnek debreceni példányából merítettem állításo-mat, melyre nézve mindaddig, míg az ellenkező be nem bizonyul, kénytelen vagyok ragaszkodni szintén autopsia útján szerzett észleletemhez. Sajnos, jelenleg nem vagyok abban a helyzetben, hogy magából a példányból bizonyítsam a magam igazát, mivel a könyvtárigazgatótól vett értesülés szerint, az elvesztett. Én azt hiszem ugyan, hogy csupán lappang, mivel állítólag már harminc éve veszett el, nekem pedig az 1914—1915-iki tanévben ennek ellenére még a kezemben volt s azóta nem igen fordulhattak elő olyan körülmények, melyek veszendőbe menését idézhették volna elő. Ennélfogva nem apodiktikus bizonyossággal ugyan, mert hiszen nálam sem lehet kizárva még az efféle tévedés sem, de szokásos eljárásom tudatában nem bírok elhinni magamról egy ilyfajta elírást, kivált nem is egyszerű kijegyzés, hanem épen kiigazítás esetében. Miért is egyelőre abban a vélekedésben kell lennem, hogy azzal a nem tulságosan ritka esettel állok szemben, hogy kétféle ajánlással jelent meg a szóban forgó könyv.

Ennek a jelen esetben semmiesetre sem az a magyarázata, ami más esetekben a legtöbbször, t. i. hogy a valakinek és az illető környezetébe küldött példányokat látta el a szerző vagy felelő annak a nevével, viszont más példányokat másoknak ajánlott, akiknek hasonlóképen iparkodott kedvében járni. Hanem igenis, itt az az eset fordulhatott elő, hogy nyomtatás közben jutott tudomására a szerzőnek, hogy Tiszabecsi István eltávozván Clujról, immár nem szerepelhet a cluji egyház dajkálói sorában. Ez épen akkor történhetett, amikor a cimlappból és az ajánlásból már kikerült néhány példány a sajtó alól s ezeket, ha nem is voltak nagy számmal, sajnálták eldobni. A hátralevő példányok aztán változtatott szedéssel láttak napvilágot, még pedig, ha következetni lehet a fenmaradtak arányából, nagy többségök.

Mindamellettsé kétségtelenül forgott fenn részemről tévedés a cikkemben. Nem vettem ugyanis számba olyan eshetőségeket, amik közül egynek történnie kellett a Szenczi Molnár Albert halálával kapcsolatban. T. i. vagy azt, hogy haladéktalanul a halála után tollat fogjon valaki s megírja Tállyainak vagy valamelyik társának ezt a szomorú hírt, vagy azt, hogy valaki épen az arra következő napokban induljon utnak Kolozsvárról Hollandiába s ott személyesen közölje honfitársaival azt, esetleg arról is tudósító levelet vigyen akár Tállyainak akár valaki másnak. Számításon kívül hagytam tehát, hogy ez eshetőségek közül bármelyik egyenesen ama pár nap alatt következék be, amelyek elválasztották a Szenczi Molnár Albert halálát Tiszabecsi Istvánnak Marosvásárhelyre való meghívásától és oda való távozásától. Amely utóbbiról aztán csak egy későbbi alkalommal szereztek értesülést a Hollandiában időző magyarok. Ennek a hibámnak következtében meg a kolozsvári pestisjárványnak Benczédi Gergelytől tévesen megszabott határideje miatt eshetett meg, hogy két héttel későbbben történtnek bizonyult a Szenczi Molnár Albert halála annál, amit végső határidejéül gondoltam ez eseménynek, s annak igazolódott be a való volta, ahogy a Theologiai Ismeretek Tárában irtam meg annak időpontját, hogy t. i. „1633-ban vagy talán valamivel később“ történt az.

Herepei Jánost pedig arra kérem, hogy folytassa a Benczéditől megkezdett idevágó közleményeket s tegye közkinccsé a rendelkezésére álló más becses adatokat is. Vajha a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárnak ezidőszert legutolsó, 1930-iki évfolyama inkább ezeket foglalta volna magában, mint fölöslegesen közlött majdnem egész tartalmát.

Dr. Zoványi Jenő.

IRODALOM.

Dr. Austerlitz Vilmos: „A túlvilági életről“. 16°. 46. old. Ebben a spiritista izú cím alatt kiadott kis füzetben egy tudományosan képzett és tudományos módszerrel dolgozó hívő lelki világával ismerkedünk meg. Jelölül annak, hogy a tudomány és hit nem összeférhetetlenek, sőt a tudomány segítségére jön a hitnek. Írója orvos Bártfán. Ez a füzet rációfol arra a közfelfogásra, hogy az orvosok nem tudnak az anyagi világon felülemelkedni. Vallására nézve unitárius. Így megdönti azt a balvéleményt, hogy az unitáriusoknak nincsen hitük. A beható tanulmányon alapuló dolgozatból megismerkedünk a kérdés történelmi hátterével, a biblia vonatkozó tanításaival. Elszánt harcot folytat a matérializmus ellen. Majd felsorakoztatja az igazi komoly tudósokat, akik tudományos készségük mellett is hinni tudtak. A filozófia és természettudomány segítségével mutatja ki a halhatatlanság és örök élet lehetőségét, amely elválhatatlan kapcsolatban van Istenben való hitünkkel, s amely arasznyi földi életünk föltétlen követelménye. A mindvégig érdekes és tanulságos dolgozat elolvasását ajánljuk a hívőknek és kételkedőknek egyaránt.

Dr. Wilbur: A mi unitárius örökségünk c. könyve, melyről a múlt számban már szólottunk, megjelenés előtt áll. Az olcsóbb előfizetési díj (120 lej) mellett csak április 10-ig lehet a könyvet megrendelni, azután csak a valamivel magasabb (150 lej) bolti ár mellett fogadhat el megrendeléseket az Iratterjesztő Bizottság.

KÜLÖNFÉLÉK.

A legújabb hitvallás. A Szabadelvű Keresztények és Valóságos Szabadság Nemzetközi Társulatának konferenciája, mely 1937 aug. 3—8 napjain Oxfordban 23 nemzetnek 300 képviselője jelenlétében és részvételével tartotta üléseit, a következő hitvallást adta ki: „Hiszünk: 1. Isten szeretetében és igazságosságában. 2. Minden egyes emberi lélek végtelen értékében, a lelkiismereti szabadságához való jogában és az egyetemes testvériség megvalósítására való elkötelezettségében. 3. Jézus életének és tanításának értékében, szellemének soha meg nem szűnő hatásában. 4. Isten szent lelkének állandó tevékenységében a kijelentés folytonossága által“.

Az I. G. Duca-i főgimnázium felső tagozatának fenntartását vállalta az egyház. A folyó évben tartott egyházi Főtanácsnak egyik történelmi jelentőségű határozata az, melyben az 1930 évi Főtanács határozatával szemben az I. G. Duca-i gimnáziumunk felső tagozatának fenntartási költségeit felvette a költségvetésbe. A lezajlott hét esztendő alatt egyesek és egyházközösségek, az intézet vendiákjai és jóbarátai adományából tartotta fenn az e célra alakult fenntartó bizottság. Hála és elismerés illeti mindazokat, akik lelkesedésükkel és áldozataikkal a megpróbáltatások nehéz évein át vezették az intézetet. Azonban a megpróbáltatások évei még nem értek véget. Az E. Főtanács abban a reményben vállalta a felső tagozat fenntartását, hogy a jótékony adományok nem fognak szünetelni, mert ezek nélkül fenntartani nem tudná. Ezért bizunk az intézet jóbarátaiban, hogy jövőre is szívükön hordozzák az intézet sorsát. Isten óvja meg egyházunkat attól, hogy még valaha olyan helyzetbe jusson, hogy választani kelljen két édes gyermeke között! p. s.

A világ bibliái. A kereszténység bibliáján kívül még sok Biblia van, melyeket nagy népek, mint Istentől ihletett szent könyveket kiváló becsben tartanak. Ilyen pl. a Brahmin Véda, a

hinduk szent könyve, mely vallásos hymnuszok gyűjteménye. Ezen kívül mithoszok, csodák, zsoltárok és prófétai látomások vannak benne. Nagyobb, mint a mi bibliánk s több mint százmillió ember hiszi, hogy az Isten beszéde van benne. Egy másik szent könyv a Buddhisták Tripitakája, amelynek több követője van, mint bármely más vallásnak. A Buddha tanai, mint a Jézuséi, sokáig csak hagyomány alakjában éltek s sok van köztük olyan, amiket Buddha nem tanított. Igen nevezetes Biblia a Zend—Avsta, a perzsák szent könyve, mely a Zoroaszter tanait foglalja magában, aki közel háromezer évvel ezelőtt élt. A kínaiak bibliája Konfuciusztól származik, akinek szintén sok millió híve van. Ez inkább erkölcsi tanításokat, mint közönséges értelemben vett vallási igazságokat tartalmaz. Bár nem volt eredeti gondolkozó, de szellemének nyomait az emberiség sok milliójának a lelkében hagyta. A legújabb Biblia a Korán, mely a zsidó szentírásból, keleti legendákból és Mohamed próféta kijelentéseiből állott elő. A próféta halála után gyűjtötték össze. Még ezeken kívül sok Biblia van a világon, amelyek mindenike reményt és vigaszt ad híveinek.

Schopenhauer. Folyó évi február 22-én mult 150 éve, hogy az újkori pesszimizmus atyja Danzigban született. A világi jólléttel és gazdasággal kecsegtető kereskedői pálya helyett, melyre atyja szánta, belső hajlamát követve, író és filozófus lett. Kora nehezen értette meg a budhista pesszimizmus felé hajló irányát. Bár, mint író, mint gondolkozó s mint filozófus egyike a világi irodalom legjelesebbjeinek, kortársai hallatlan mellőzésben részesítették. Ezért meghasonlott a világgal, kerülte az embereket s csak gondolatainak élt, melyeket állandóan bővített és mélyített. Csak élete vége felé eszmélt föl reá a világ. Az akarat szabadságáról írott akadémiai pályaműve jutalomban részesült. Neve és munkássága tulnőtt hazája határain. A világháború, mely annyi emberi gyarlóságot és bünt hozott felszínre, divatba hozta az ő pesszimista filozófiáját s ma különösen a tudósok, mind sürűbben foglalkoznak mélyen szántó gondolataival. Ámbár az ő sötét pesszimizmusa éppen olyan egyoldalú, mint a mindenütt és mindenben derült és napsugárt látó optimizmus.

Unitárius küzdelem. Minden egyháznak van valamely történelmi háttere, aminek nagy része van abban, hogy azzá lett, ami ma. Az unitárius és szabadelvű keresztény egyházak története

nem egyéb, mint állandó küzdelem a lelki sötétség ellen. Vessünk egy pillantást azoknak a kiváló férfiaknak és asszonyoknak a nevére, akik a mi templomainkban imádkoztak s úgy találjuk, hogy értelmi és társadalmi tekintetben állandó harcot folytattak a babonák ellen, olyan babonák ellen, amelyekken minden ötödik ember szenved, anélkül, hogy erről tudomással birna. (The Inquirer 1937 dec. 25.)

A középiskolai reformokkal kapcsolatosan a magyar kultuszminiszter foglalkozott a kisebbségi iskolák ügyével és kijelentette, hogy senkit sem kényszerítenek arra, hogy gyermekeit magyar iskolába járassa. Teljesen a szülőkre van bízva, hogy gyermekeiket milyen iskolában taníttatják. Nem kívánják a keresztény egyházak iskolafenntartói jogát gyengíteni. Nem hajlandó a lusta és haszontalan gyermekeket kedvezményben részesíteni. Az intézetek az ifjúságot a nemzeti eszme, a vallási gondolat és a keresztény erkölcs szellemében kell, hogy neveljék.

Mi a kereszténység? A kereszténység az a nemes élet, mely az emberiséget, mint egy családot úgy tekinti, amelyben mindenkinek kötelessége embertársával szemben a szives szeretet és jóakarát gyakorlása a Názáreti Jézus nyomán, aki biztosított arról, hogy a világok teremtménye a mi Atyánk. (The Inquirer 1937. december 25.)

A tegnap és a holnap embere. Kapi Béla evangélikus püspök ezen a címen Miskolcon tartott előadásában többek között ezeket mondta: A tegnap embere elfordul a tekintélyek uralmától, szembehelyezkedik a társadalommal, megveti az egyházi és a polgári erkölcs előírásait. Egyéniség akar lenni és ezzel devalválja a körülötte lévő összes közösségeket. A holnap emberének fővonása antiintellektuális lesz. Csődbe került a pusztá értelemre alapítás, s nem véletlen az, hogy az egész emberiség minden rétegét valósággal elborította az egészséges testi élet kultuszának, a természet élvezésének hulláma. Minden irányban fejleszteni akarja magát a holnap embere, nemcsak agyát, hanem szívét és testét is: harmonikus életre vágyik. A holnap embere vágyik az abszolútmra, amit csak a vallástól kaphat meg, nem a röpke vallásos hangulattól, nem a felekezetieskedéstől, hanem a komoly vallásosságtól.

Unitárius volt-e Newton? Newton Izsák Anglia legnagyobb tudósai között, majdnem olyan magas helyet foglal el, amelyet

Shakespeare a költők között. Ránknézve tudományos felfedezései mellett azért rendkívül értékes, mert majdnem kétszáz évvel azelőtt, hogy Angliában az unitárius vallást elismerték, Newton már unitárius volt. E nevezetes család egyik késői utóda lord Newton volt az, aki a trianoni békeszerződés ellen az angol parlamentben legelőször szólalt fel és igazságos elbírálást követelt. Newton Izsák 1642-ben született Anglia Woolspore városában. Cambridgeben tanult s ott az egyetemen 1669-ben a mennyiségtan tanára lesz. Tudományos felfedezései alapján nemcsak a londoni, hanem a párisi tudományos akadémia is tagjává választotta. 1727-ben halt meg és a Westminster apátság templomában temették el, ami tudományos érdemei legnagyobb méltatása volt. Vallása fölött mind mostanig folyt a vita. Legujabban dr. Mc. Lachlan véglegesen eldöntötte a kérdést. Életrajzirói ingadoztak vallása körül. Már életében irták, hogy Newton áriánus volt, sőt ugyanabban az időben egy másik író már egyenesen unitáriusnak mondja. Ez írók közül kettő (Haynes és Whiston) személyes barátai és munkatársai voltak, tehát tisztában voltak vallásos nézeteivel. Nagymértékben, sőt teljesen eldönti a kérdést az a tudományos adat, hogy Newton bizonytalansággal az Erasmus nyomán haladva, a Biblia meghamisításának két feltűnő pontja ellen felszólalt és történelmi alapon bebizonyította, hogy sem János 1 lev. 5, r. 7. verse, sem Timoteus 1-ső levelének 3 r. 16. verse nem úgy van közölve a Bibliában, ahogy eredetileg írva voltak, hanem megváltoztatva, tehát meghamisítva.¹ Ha egyéb nem is, e két versnek elbírálása bőven elég volna annak igazolására, hogy Newton a Dávid Ferencz és Enyedi György s jórészt a Serveto iskolájához tartozott. Az angol életrajzírók nagyrésze sehogysem tudott megnyugodni azon, hogy Newton unitárius volt. Dr. Mc. Lachlan (Inquirer 1938. 29 l.) megnyugvással hirdeti, hogy végül (1934) egy amerikai író More, a cincinnati Egyetem professzora, befejezetlen eldöntötte a kérdést. Angliában (Portsmouth) gyökeres tanulmány alá vette Newton teológiáját kézírataiból. Különösen érdekelte Newton két barátjának a szerepe. Meggyőződött hogy áriánus, tehát unitárius volt, mert „a trinitás két fő bibliai forrását gyökeréből kitépte és szétmorzsolta“. Az amerikai író szerint: Newton rationaliter elfogadta az unitárius felfogást, hogy Jé-

¹ Erdélyi Múzeum 1937 évi 2. füzet. Különlenyomat 14. lap.

zust az Atya prófétának küldötte e világba, aki a többi prófétától az ő küldetése közvetlenségénél fogva különbözött. Ő (Newton) mint akkor több más unitárius (p. o. Lock) az elmélettől eltérően, a gyakorlatot követte és benne maradt az anglikán egyházban, épp mint régebben Erasmus a katolikusban. Tehát a vitának vége, szól Mc. Lachlan — Newton, korának az unitáriusok haladó iskoláihoz tartozott, tehát unitárius volt.

bgy.

Gyászhirek. Dr. Gspann Károly ny. járási orvos, az unitárius egyház tanácsosa, az orsz. Magyar-párt intéző-bizottságának tagja, a Gazdák takarékpénztárának elnöke, a Gondoskodó Társaság, mint szövetkezet igazgatóságának tagja és több társadalmi intézmény lelkes támogatója, f. é. február 12-én, 39 évi boldog házasság után, élete 73-ik évében rövid szenvedés után elhunyt. Élete szenvedő embertársainak gyógyításával szakadatlan munkában telt el. Szorgalma és takarékosága által szép vagyont gyűjtött s e mellett embertársai megbecsülését is kiérdemelte. Hűséges neje és egyetlen fia áldja a jó férj és gondos apa emlékét.

Bőzödujfalvi Kovács Sándor ny. állami iskolai igazgató, életének 59-ik, második boldog házasságának 14-ik évében f. é. március 11-én Zälau-n váratlanul elhunyt. Élete a népnevelés és a családi kör szolgálatában folyt le. Minden munkájában hű és igaz volt. Felesége és gyermekei áldják emlékét. Isten vigasztalja meg az élőket. A holtaknak adjon csendes nyugalmat.

Dr. Gáspár János ny. tanár, fővegyész, egyházi tanácsos életének 79-ik évében április hó 1-én Firtánuş községben hosszas szenvedés után csendesen elhunyt. Élete javarészt a tudománynak szentelte, ahol szép sikereket ért el. Az egyszerű székely fiu szorgalma és tudománya révén előkelő állást vívott ki magának s nevét megörökítette. Nyugalomba vonulása után visszatért az ősi rőghöz, melyet szorgalmasan művelt s tudásának gazdag tárházából sok jó tanáccsal látta el fajtestvéreit, akik szeretettel és tisztelettel vették körül. Gábor Albertné és Kozma Diménné özv. papnék testvéröket gyászolják az elhunytban. Legyen áldott emlékezete.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Márkos György 50, Tanka Károly 125, Komját-szegi Géza 100, Dr. Fazakas Miklós 200, Geréb Zsigmond 200, Dr. Márkos György 50, Weress Béla 100, Péterfy Albert 100, Lőrinczy Géza 100, Pál Ferenc 200, Bartha Miklós 400, Varghis-i egyh. 500, Gálffy Zsigmond ig. 200, Koronki János 200, Dr. Sükösd Zsigmond 200 Lei. Ezenkívül több lelkész fizetett a kongruájából, akinek külön-külön nyugtázva van.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1938 április 6.

Hadházy Sándor.
pénztárnok.

Unitárius egyházi művek.

Imák és imakönyvek:

- Dr. Boros György:** Szívemet Hozzád emelem, (kötés szerint különböző ár).
Szentábrahám-Csifó: Ima könyv, 60 Leu-
 tól felfelé.
Vári Albert: Imádságos könyv, 1925, 16
 ré, 224 oldal 45.—, 60.—, 85.—, 150.—, 200.—

Beszédek:

- Bölony Vilmos:** Profétáljatok . . . . . 100—
Channing E. Vilmos: A tökéletes élet.
 (Fordították az unitárius tanárok)
 Cluj, 1881. 8 r. 176 old. . . . . 25—
Csifó Salamon: Szolgálat az Úr előtt. 50—
Szent-Iványi Sándor: Jézus emberarca.
 1929. 16 r., 147 old. . . . . 100—
Többen: Pályadíjjal jutalmazott unitá-
 rius egyházi beszédek, (kiadta: Gálfí
 Lőrinc) Cluj, 1916. 8 r., 118 old. köve 60—
Vári Albert: Keressétek először Isten-
 nek országát. Odorheiu, 1927. 8 r.,
 142 old. . . . . 100—
Weress B.: Ime az ember. . . . . 90—
Kovács Lajos: Ébresztgetés . . . . . 100—
 " " A mi tisztünk igazsága 2—

Ágendák:

- Ütő Lajos:** Bölcső mellett (kereszte-
 lési beszédek). . . . . 50—
 — Megnyilatkozásuk helye,
 (urvacsorai beszédek) . . . . . 50—
 — Myrtusok között, (esketési
 beszédek). Cristur, 1927.
 8 r., 74 old. . . . . 50—

Theológia, filozófia és neveléstudomány.

- Benczédi Pál:** A vallás-tanítás törté-
 nete. Cluj, 1915. 8 r., 74 old. . . . . 30—
 — Az unitárius hitelvek kifejlődése.
 Cluj, 1934. 124 oldal . . . . . 80—
 — A ma vallása (ford.) I. G. Duca 40 old. 20—
 — Dávid Ferenc Egyetl története . . . . . 20—
Dr. Borbély István: A Magyar Unitá-
 rius Egyház hitelvei a XVI. század-
 ban. Cluj, 1914. 8 r., 83 old. . . . . 40—
Carpenter—Dr. Kiss: A kereszténység
 helye a világ vallásai között. Cristur,
 1923. 8 r., 70 oldal . . . . . 50—
Carpenter—Dr. Kiss: Buddhizmus és
 kereszténység. Cluj, 1925. 8 r., 167 old. 100—
Dr. Csiki Gábor: Hiszek egy Istenben.
 Cluj, 1926. 8 r., 157 old. } Kötve 90—
 } Flúze 70—
Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei
 a magyartalanságok ellen . . . . . 50—
Dr. Gál Kelemen: Brassai mint Philo-
 sophus. Cluj 1899. 8 r., 105 old. . . . . 20—
Gálfí Lőrinc: A hitvallások története.
 Cluj, 1916. 9 r., 472 old. 100—
Gálfí Lőrinc: Legközelebb Jézushoz
 Cluj, 1915. 8 r., 55 old. 30—
Haller—Boros Jenő: Az evangéliumok
 nőalakjai. Cluj, 1930. 16 r., 30 old. 15—
Dr. Gál K.: Brassai Sámuel . . . . . 50—

- Dr. Kiss E.—Hall:** Egy Unitárius hit-
 világa . . . . .
Lőrinczy D.: Az ismeretlen tanítvány
 megszóal . . . . .
Dr. Kiss Elek: Az Isteni Törvény utja.
 Cluj, 1924. 8 r., 248 old. . . . .
Lupton—Lőrinczy László: Miért vagyok
 unitárius? . . . . .
Savage—Kovács: A kereszténység fej-
 lődéstörténete. Odorheiu, 1927. 8 r.,
 156 oldal . . . . .
Szentábrahám—Derzsi: A keresztény
 hittudomány összege. Cluj, 1899. 8
 r., 412 oldal . . . . .
Ürmösi József: A gyakorlati theologia
 főbb irányelvei . . . . .
D. Varga Béla: A jelentés logikai al-
 kata Bpest, 1916. 8 r., 34 old.
 " " A lelkiismeret. Cluj,
 1909. 8 r., 89 o'd. . . . .
 " " A logikai érték problé-
 mája és kialakulásának történte.
 Bpest, 1922. 8 r., 149 old. . . . .
Vári Albert: Miért vagyok én unitárius.
 Cluj, 19 6. 16 r., 20 old. . . . .
Dr. Iván László: Dávid Ferenc arca a
 szellemtudományi lélektan tükrében
 Magyarországon I

- Dr. Gladden—Kiss Sándor:** Keresztény
 Pásztor 287 old. . . . .
Clarke Freeman—Kiss Sándor:
 Mindennap vallása. 207 old. . . . .
**Peabody G. Ferenc—Szent-Iványi
 Sándor:** A lélek egyháza . . . . .

Történelem:

- Dr. Boros György:** Dr. Brassai Sámuel
 Cluj, 1927. 8 r., 372 old. . . . .
Dr. Boros György: (szerk.): Az unitá-
 rius vallás Dávid Ferenc korában és
 azután . . . . .
Channing E. Vilmos: Válogatott művei
 III. kötet. (Élet és jellemrajzok.) (For-
 ditották az unitárius tanárok.) . . . . .
Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Bu-
 dapest, 1879. 8 r., 1561. . . . .
Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyar-
 országon. Cluj, 1891. 8 r., 229 l. . . . .
Kelemen Lajos: Ujat b adattár a Var-
 gyasi Dániel-család történetéhez. Cluj,
 1913. 8 r., 426 l. . . . .
Szentmártoni Kálmán: János Zsigmond
 Élet- és jellemrajza 1
Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitá-
 rius kollégium története, 2 kötet 3
 Amator pld. köve 50

Törvénykönyvek:

- Dr. Tóth György:** Az Unitárius Egy-
 ház szervezete. I. k. . . . .
Dr. Tóth György: Az Unitárius Egy-
 ház Rendszabályai . . . . .
Dr. Tóth György: Az unitárius egyház
 alkotmányának vázlatos jogtörténeti
 kifejlődése . . . . .

Megrendeléseket kérünk az UNITÁRIUS IRATTERJESZTŐ címén